

**Abdurrahman el-Hayyir'in "Yakzatü'l-Müslimîn el-'Aleviyyîn"
Adlı Makalesi: Tercüme ve Değerlendirme**

‘Abd al-Rahmân al-Khayyir’s Article Entitled “Yaqzat al-Muslimîn al-‘Alawiyyîn”: Translation and Examination

Ahmet SONAY*

Öz

Bu çalışma, çağdaş Alevî âlimlerden Abdurrahman el-Hayyir’in (ö. 1986) “Yakzatü'l-Müslimîn el-'Aleviyyîn” adlı makalesinin tercüme ve değerlendirmesini konu edinmektedir. Hayyir’in söz konusu makalesi, Alevîlerin 19. ve 20. yüzyıllarda Suriye özelinde yaşadıkları dini-kültürel uyanışın tablosunu çizmekte, bu uyanışın baş aktörlerini tanıtmakta, onların donanımları, zihin dünyaları ve faaliyetleri hakkında otantik bilgiler vermektedir. Dolayısıyla da Alevîliğin yakın tarihini anlayabilmek açısından büyük önem taşımaktadır. Bu çalışma, Hayyir’in eserinin tercümesini ve değerlendirmesini sunmak suretiyle Alevîliğin yakın tarihinin şimdiye kadar karanlıkta kalan yönlerine ışık tutmayı amaçlamaktadır. Öte yandan, ileride bu alanda çalışmak isteyen araştırmacılar için kapı aralamayı ve bir hareket noktası oluşturmayı hedeflemektedir. Hayyir’in makalesi tercüme edilirken Arapça orijinaline sadık kalmaya özen gösterilmiştir. Değerlendirmeler yapılırken ise anlama-yorumlama yaklaşımını esas alan nesnel bir metodoloji gözetilmeye

Abstract

This study provides a translation and examination of *Yaqzat al-Muslimîn al-'Alawiyyîn*, an article written by the ‘Alawî scholar ‘Abd al-Rahmân al-Khayyir (d. 1986). In his paper, Al-Khayyir describes the religious and cultural awakening that the ‘Alawîs of Syria have undergone over the past two centuries, identifies the key players in this awakening, and provides details on their cultural makeup, mentality, and daily activities of the ‘Alawî society. Thus, his account is crucial to understanding the recent history of ‘Alawîsm. By providing the translation and examination of al-Khayyir’s work, this study sheds light on the hitherto obscure aspects of ‘Alawîsm’s recent history. On the other hand, it aims to serve as a starting point for future scholars of the subject. Al-Khayyir’s article’s translation into Turkish faithfully reproduces the Arabic original. An objective methodology that adheres to an understanding-interpretive approach is tried to be upheld in the presentation of the analyses. Many missing points have been supplemented in consultation with the primary sources

* Dr., T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, Adana, Türkiye / ahmet_sonay@hotmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9913-1809>.

Başvuru Submission	Kabul Accept	Yayın Publish
13.03.2023	19.06.2023	30.06.2023
DOI	10.18403/emakalat.1264393	

çalışılmıştır. Konuyla ilgili birincil kaynaklara başvurularak birçok eksik nokta tamamlanmış, düzeltilmesi gereken birçok nokta da akli ve nakli deliller ışığında tadil edilmiştir. Çalışmanın bir diğer özelliği, mevcut kaynaklara dayanarak ilgili şahıslar hakkında okuyuculara ekstra biyografik ayrıntılar sunmasıdır.

Anahtar Kelimeler: İslam Mezhepleri Tarihi, Alevilik, Nusayrîlik, Abdurrahman el-Hayyir, *Yakzatü'l-Müslimîn el-Aleviyyîn*.

on the topic, and many points that need correction have been amended by providing rational and narrative proof. In addition, the study gives readers extra biographical details about the mentioned individuals based on the available sources.

Keywords: History of Muslim Sects, 'Alawism, Nuşayrîs, 'Abd al-Rahmân al-Khayyir, *Yaqzat al-Muṣlimîn al-'Alawiyyîn*.

Giriş

Son çeyrek asırda Alevilik¹ ile ilgili akademik çalışmaların yüksek sayılara ulaştığı gözlenmektedir.² Ancak bu çalışmaların çok azı Alevilik tarihine ilişkindir. Aleviliğin kadim tarihi kadar yakın tarihi de henüz yeterince aydınlatılabilmiş değildir. Aleviliğin yakın tarihinde özel bir yeri olan “uyaniş süreci” için de aynı şeyi söylemek mümkündür. Bu süreci bilimsel yöntemler ışığında ele alan akademik bir çalışma henüz yapılmamıştır. Söz konusu süreci çalışacak akademisyenler için çağdaş Alevî âlimlerden Abdurrahman el-Hayyir'in³ “Yakzatü'l-Müslimîn el-'Aleviyyîn” adlı makalesi önemli bir kaynak niteliği taşımaktadır. Zira bu makale, tam da bu konuyu, yani Alevîlerin 19. ve 20. yüzyıllarda Suriye özelinde yaşadıkları dinî-kültürel uyaniş konu edinmektedir. Hayyir, otuz dört yaşında kaleme aldığı bu makalesinin ana fikirlerini, sahadaki müşahedelerine ve sosyolojik-psikolojik gözlemlerine dayandırmıştır. Makalesini altı bölüm halinde, Vecîh Muhyiddîn (ö. 1939) başkanlığındaki aydınlar tarafından çıkarılan Tartûs merkezli *en-Nahda* adlı aylık dergide ya-

¹ Bu makalede kastedilen Alevilik, mutlak anlamda Nusayrîlik'tir. Alevîler, Nusayrîlik yerine bu ismi kullanmayı tercih ettikleri için biz de makalemizde onların tercihi uymayı uygun gördük.

² Yüksek Öğretim Kurulu'nun verilerine göre 2000'li yıllarda Nusayrîlik/Alevilik ile ilgili toplam 37 yüksek lisans ve doktora çalışması yapılmıştır. bk. Yüksek Öğretim Kurulu (YÖK), “Ulusal Tez Merkezi” (Erişim 29 Ağustos 2022). Ayrıca İslam Araştırmaları Merkezi'nin verilerine göre konuyla ilgili 17 yayımlanmış makale bulunmaktadır. bk. İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), “İlahiyat Makaleler Veri Tabanı” (Erişim 30 Ağustos 2022).

³ Alevîlerin Suriye'de yakın dönemdeki sayılı mercilerinden biri olan Hayyir hakkında geniş bilgi için bk. Ahmet Sonay, “Çağdaş Nusayrî Âlimlerden Abdurrahman el-Hayyir: Hayatı, Eserleri ve Görüşleri”, *Kocatepe İslâmî İlimler Dergisi* 4/1 (Haziran 2021), 154-172.

yımlamıştır. Derginin 1938 yılında Ocak-Haziran ayları arasında çıkan sayılarında yer bulan makale, bu sayıların zaman içerisinde kaybolmasıyla unutulmaya yüz tutmuştur. Ancak Hayyir'in ölümünden sonra oğlu Hânî el-Hayyir, babasının evrakları arasında makalenin tamamını bulmuş, kendi ifadesiyle babasının kültürel mirasını korumak, hakikat ve tarihe hizmet etmek ve faydalı bilgiyi yaymak adına, okuyuculardan gelen yoğun talebi de göz önünde bulundurarak müstakil bir eser olarak neşretmiştir.⁴

Hayyir, makalesinin birinci bölümünde Aleviler hakkında genel bilgiler vermiştir. İkinci bölümde Alevilerin yüzyıllar süren gerileme dönemi hakkında değerlendirmelerde bulunmuş ve "birinci uyanış" adını verdiği dinî uyanışın Tartûs'taki emarelerini tasvir etmiştir. Üçüncü ve dördüncü bölümlerde Lazkiye'deki dinî uyanışın emarelerini ele almıştır. Beşinci bölümde ıslahatçı âlimlerin tesirlerini ve karşılaştıkları zorlukları anlatmıştır. Altıncı ve son bölümde ise "ikinci uyanış" olarak adlandırdığı kültürel uyanışın emarelerini ve eksik yönlerini, yenilikçilerle muhafazakârlar arasındaki gerilimi konu edinmiştir.

Biz bu çalışmamızda öncelikle Hayyir'in makalesini Arapça aslından tercüme ettik. Ardından onu objektif bir değerlendirmeye tabi tuttuk. Söz konusu değerlendirmelerimizde en çok şu kaynaklardan faydalandık:

I) *Tezkiretü'l-efkâr bizikri's-sâdeti'l-ebrâr*: Şeyh Ali el-Kâdi'nin (ö. 1300/1883), tanıştığı Alevî âlimlerin kısa biyografilerini içeren eseridir. Birincil kaynak değeri taşıyan eser, bu konuda daha sonra yazılan eserlere kaynaklık etmesi bakımından oldukça önemlidir.

II) *Târîhu's-Şeyh Yusuf Ali el-Hatîb*: Şeyh Yusuf Ali el-Hatîb'in (ö. 1927) Tarsus'ta ikamet eden dostu Şeyh Muhammed Ali el-Hımsî'nin ricası üzerine kaleme aldığı, 364 sayfadan oluşan biyografik bir eserdir. Eserin ilk bölümünde on iki imamın biyografilerine kısaca yer verilmiş, ikinci bölümünde Mahmud b. Asker ez-Zeccâc el-Halebî'nin 406/1016 senesinde kaleme aldığı *en-Nesebü's-şerîf* adlı esere dayanılarak Alevî âlimlerden Ebû Muhammed Abdullah el-Cennân el-Cünbülânî (ö. 287/891), Hüseyin b. Hamdân el-Hasîbî (ö. 346/957) ve Muhammed b. Ali el-Cilli'nin (ö. [399/1009?]) öğrencileri tanıtılmış, üçüncü ve son bölümünde ise 198 Alevî âlimin biyografileri alfabetik sıraya göre sunulmuştur. Eserin 4 sayfadan oluşan ek kısmında Mustafa Efendi et-Tarsûsî (ö. 1240/1824) ve zürriyeti, ayrıca Şeyh Ali el-Hımsî (ö. 1282/1865) başta olmak üzere Tarsus'un önde

⁴ Abdurrahman el-Hayyir, *Yakzatü'l-Müslimîn el-'Aleviyyîn*, nşr. Hânî el-Hayyir (Dimaşk: Kütüb Zâtü Fâide, 1417/1996), 1.

gelen âlimleri hakkında kısa bilgiler verilmiştir. Eser, ilmî üslupla yazılmış olması ve yazarın müşahedelerine de yer vermesi bakımından büyük önem taşımaktadır.

III) *Târîhu's-Şeyh Hüseyin Harfûş*: Şeyh Hüseyin Harfûş'un (ö. 1959) 1912-1949 yılları arasını kapsayan otuz yedi yıllık saha çalışmalarının ürünü olan, 584 Alevî âlimin biyografilerini içeren beş ciltlik eserdir. Yazar, objektif bir araştırmacı ruhuyla meydana getirdiği bu ansiklopedik eserinde, köy köy dolaşarak topladığı mahtut eserlerdeki bilgilere itimat etmiştir. Bu bilgileri ilmî bir yaklaşımla sınıflandırmış, yer yer yorumlamış, hicri 3. asırdan 14. asra kadar her bir asır için müstakil bir bölüm açmak suretiyle tarihsel akışı izleyen bir eser oluşturmaya özen göstermiştir. Yazarın yeğeni Şeyh İbrahim Harfûş bu eseri 1987 yılında Lazkiye'de neşretmiş, ayrıca esere bir cilt eklemek suretiyle yazarın değinmediği 41 çağdaş Alevî âlimin biyografilerini de kaleme almıştır. Bu haliyle eser, Alevî âlimlerin biyografilerine ilişkin en kapsamlı kaynak olma özelliğini taşımaktadır.

IV) *en-Nebe'ü'l-yakîn 'ani'l-'Aleviyyîn*: Şeyh Mahmut es-Sâlih'in (ö. 1998) Alevî inancı ve tarihine ilişkin eseridir. Eserin dördüncü ve son bölümünde, Alevî uyanışı ve bu uyanışın önde gelen âlimleri hakkında değerli bilgiler yer almaktadır.

V) *A History of the Alawis (From Medieval Aleppo to the Turkish Republic)*: Koç Üniversitesi Tarih Bölümü'nden Stefan Winter'in Alevilik tarihini 10. asırdan Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna uzanan süreçte incelediği akademik çalışmasıdır.⁵ Söz konusu eser, arşiv belgelerine ve çok sayıda matbu-mahtut esere dayanarak Alevîlerin sosyo-iktisadî tarihini sunmaktadır. Eserin altıncı ve son bölümündeki "Alevîlerin uyanışı" adlı başlıkta yer alan bilgiler, konumuzla ilgili önemli bilgiler ve değerlendirmeler içermektedir.

Bu çalışmayla Alevî tarihinin önemli bir merhalesini teşkil eden "uyanış dönemi"ne ışık tutmak amaçlanmıştır. Dolayısıyla bu çalışmayı Alevîlik tarihinin aydınlatılmasına mütevazı bir katkı olarak mütalaa etmek mümkündür. Çalışmamızda araştırma ve yayın etiğine uymaya azami derecede dikkat edilmiştir.

⁵ Princeton Üniversitesi tarafından 2016 yılında yayımlanan bu eserin *Târîhü'l-'Aleviyyîn min Haleb el-kurûni'l-vustâ ile'l-Cumhûriyyeti'l-Türkiyye* adlı Arapça çevirisi İstanbul'da Merkez Harmûn Yayınevi tarafından 2018 yılında neşredilmiştir. Biz makalemizde bu çeviriden faydalandık.

1. “Yakzatü'l-Müslimîn el-'Aleviyyîn” Adlı Makalenin Tercümesi

1.1. Birinci Bölümün Tercümesi

Alevî Müslümanların Uyanışı

Giriş

Alevî Müslümanların sadece yirmi sene önceki durumuyla şu andaki durumunu karşılaştıran kişi, şaşkınlık uyandıran açık bir fark müşahade eder. Ayrıca bu değişimin sebepleri, onu doğuran etkenler, Alevî Müslümanların bu değişimi nasıl değerlendirdikleri, ondan hangi olumlu sonuçları umdukları, onun hangi olumsuz sonuçlarından çekindikleri gibi hususları anlama ihtiyacını hisseder. Bütün bunlara vakıf olmak için araştırmacının Alevîlik tarihini en azından ana hatlarıyla bilmesi, bahsi geçen farkın doğuşundan önceki ve sonraki zihniyetlerini incelemesi, uyanış hareketinin yansımalarını günümüze kadar adım adım takip etmesi gerekir.

Alevîler Kimdir?

Daha önce Nusayriler olarak adlandırılan, işgal döneminde ise Alevîler adıyla bilinenlerin bağlı bulunduğu fırka, -art niyetli çevreler hoşnut olsalar da olmasalar da, kabul etseler de etmeseler de- İslam fırkalarından biridir. Alevîler Müslümandır, İmâmîdir, köken olarak ise Arap'tır. Birçok sebepten dolayı, en önemlisi de İslam tarihinde sahneye çıkan bazı zalim yöneticilerin baskısı sebebiyle birkaç asır önce bu diyarın dağlarında toplanmışlardır. Beceriksiz siyasetçilerin gaddarlığından ve kör taassubundan kaçarak bu diyarın dar ama korunaklı sığınaklarına iltica etmişlerdir. Bunun sonucunda, mezhepsel kimliklerini koruyup canlarını kurtarmak maksadıyla kendilerine has İslamî ritüelleri gizlilik içerisinde icra etmeye ve dönemin egemen güçlerinin bazı ritüellerini uygulamada esnek davranmaya başlamışlardır. Zaman içerisinde gizlilik onlar için doğal bir davranış biçimine dönüşmüştür. İslam'a yabancı bazı ritüeller onların adetleri haline gelmiştir. Bu ritüeller Alevîlerin cumhuru tarafından benimsenmiş olsa da âlimleri tarafından onaylanmamıştır. Alevîlerin itikadı etrafında şüphe bulutlarının oluşması, çeşitli tahmin ve söylentilerin türemesi temelde bu sebebe bağlanabilir.

İslam'a yabancı bazı ritüellerin Alevî cemaate ne zaman sızmaya başladığı konusunda kesin bilgiye sahip değiliz. Ancak bunlardan bazılarının ilk olarak Haçlılar dönemi ve ertesinde zuhur ettiğini tahmin ediyoruz. Bu tahmini, öncü Alevîlerin söz konusu adetleri mezhepsel ritüel olarak benimsememiş olmalarına dayandırıyoruz. Zira öncü Alevîlerin şiirlerinde ya da elimize ulaşan diğer eserlerinde bu adetlerden bahsedildiğini görmüyoruz. Ayrıca bazı Alevî bölgelerinde

bu adetlerin izine rastlanmaması da manidardır. Örneğin Sâfitâ bölgesi ve sahilinde Hz. İsa'nın miladını ya da miladi senenin ilk gününü (Küzelli) hesaplayan hiç kimseye rastlamıyoruz. Yine Alevî diyarın güneyinde, Tartûs şehrinin Sâfitâ ve Telkelah gibi ilçelerinde yaşayanların 15 Nisan'a denk gelen Zühûriyye bayramını tanımadıklarına, buna mukabil kuzeydeki Sayhûn ve Lazkiye sakinlerinin bu bayramı kutladıklarına tanık oluyoruz. Diğer taraftan Alevî bölgenin ortasında, yani Ceble, Bâniyâs ve Mısyâf ilçelerinde yaşayanların alışveriş maksadıyla 4 Nisan festivalini icra etmeleri dikkatimizi çekiyor. Değerli okuyucunun da gördüğü gibi, bu aşikâr farklılığın yanı sıra öncü Alevîlerin söz konusu adetleri zikretmemiş olmaları, bunların Alevî cemaate dışarıdan sızdığını ve sonradan türediğini kesin bir biçimde ortaya koymaktadır.

Alevîlerin en çok bilinen yönü, ilk dönemlerinden günümüze kadar sürekli bir biçimde tevhit ilmiyle iştigal etmiş olmalarıdır. Bu ilim; Kur'an-ı Kerim, hadisi şerif, Resûlullah'ın soyundan gelen masum imamların (Allah'ın salat ve selamı hepsinin üzerine olsun) rivayetlerinden oluşan naklî delilleri ve bunlara dayanan akli kanıtları ifade eder. Bu ilmi konulara ayırmak (tebvîb), derinleştirmek ve takva sahibi çalışkan öğrencilere aktarmak, başlangıçlarından günümüze kadar Alevî âlimlerin en önemli çalışma alanı olmuştur. Bu tespitin doğruluğunu perçinleştiren en büyük kanıt, Alevî âlimlerin tevhit konusunda çok sayıda kıymetli eser vermiş olmalarıdır. Bu eserlerden en eskisinin tarihi, İslam'ın ilk asırlarına uzanmaktadır. Alevî âlimler günümüzde de bu tür eserleri telif etmeye devam etmektedirler. Bu eserlerin tümü, takriben şu konularla ilgilidir: Yaratıcının varlığının akli delillerle ispatlanması, delil yoluyla nübüvvetin ispatı, akli ve naklî delillerle imametin ispatı, lafız ve mana ile bu ikisinin Allah'ın sıfatlarıyla ilişkisi, Allah'ın kemal sıfatları, Allah'ı muhdes sıfatlardan tenzih etmek, şerrin kaynağı, ibadetler, nefis terbiyesi, kıyamet, evrenin başlangıcı ve sonu. Bu kıymetli mahtut eserleri inceleyenler, - bazı cahil nasihler bu eserlerin ibarelerini tahrif etmiş olsalar da- Alevîlerin tevhit ilmine ne kadar çok değer verdiklerini anlarlar. Kaldı ki Alevîler ilk ortaya çıktıkları günden itibaren kendilerine tevhit kelimesinden türeyen bir isim seçmişlerdir. Onlar eserlerinde kendilerini daima "muvahhit fırka" şeklinde isimlendirmişlerdir.

Alevîlerin en çok bilinen bir diğer yönü, metafizik ile ilgilenmeleri, onu semavî dinlerle karşılaştırıp uyuşan hususlarını kabul, uyuşmayan kısımlarını ise reddetmeleridir. Onlar dinle uyuşmayan hususları bidat ve dalalet saymışlar, bunların hem dine hem de sahih felsefeye karşı olanlar tarafından üretildiklerine kanaat getirmişlerdir. Bütün bu hususlardan yola çıkarak dinlerin birliğine ve dinlerin gayelerinin teklifine varmışlar, hanif İslam'ın yadsınamaz kanıtlarla bu gerçeği

vurgulamak için geldiğine inanmışlardır. Alevilikle özdeşleşen bu düşünce, bazı cahiller ve art niyetliler tarafından Alevileri putperestlik ve küfürle itham etmek ya da İslam'dan başka bir dine mensubiyetle suçlamak için kullanılmıştır.

Buraya kadar anlattıklarımızdan sonra, gelecek başlıkta ele alacağımız gerileme döneminin, bahsettiğimiz kıymetli eserlerin güzelliğini kararttığını itiraf etmek durumundayız. Zira bahsi geçen eserler, bu dönemde ekleme ve çıkarmanın yanı sıra çoğu zaman aklı felsefe ve mantık meselelerine dair yanlış tefsirler suretiyle tahrife uğramışlardır. Oysaki bu meselelerin mütehassıs Alevî âlimlerden başkaları tarafından anlaşılmasının zorluğu fark edilmeliydi. Alevilere ait eserlerin uğramış olduğu tahrif, neşredilmelerini ciddi anlamda zorlaştırmaktadır. Umarız ki önde gelen âlimlerimiz bu eserlerdeki sorunları gidermek için harekete geçerler. Şayet onlar eleştiri oklarından ve cahillerin iftiralarından çekindikleri için, ya da meşhur olmayı istemedikleri için bundan geri dururlarsa, iyi eğitim almış ve yüksek tahsil görmüş yeni nesil bu şerefli görevi üstlenecektir. Böylece boynunda taşıdığı, eda edilmesi farz olan emaneti eda etmiş olacaktır.

1.2. İkinci Bölümün Tercümesi

Durgunluğun ve Gerilemenin Sebepleri

Alevî tarihini inceleyen araştırmacı, onların eserlerinde tarihsel bilgilere rastlamakta oldukça zorluk çeker. Çünkü Alevî âlimlerin eserlerinden sadece dine ilişkin olanlar bize ulaşmıştır. Burada salih evliyaların ve tahkik ehli âlimlerin biyografilerini konu edinen birkaç eseri istisna etmemiz gerekir. Ancak bu biyografiler genellikle şahısların itikadî görüşlerine ve dinî şiirlerine değinmekte, doğum ve vefat tarihlerine nadiren yer vermektedir. Dolayısıyla bu biyografileri istisna etmemizin pek bir anlamı kalmamaktadır. Buna rağmen söz konusu eserlerin üsluplarını incelemek, çok sayıdaki biyografiyi karşılaştırmak ve konu üzerinde derinleşmek, durgunluğun hicrî 8. yüzyılın ilk yarısında başladığını göstermektedir. Bu tarihten sonra yazılan eserler, önceki âlimlerin yazdığı eserlerin tekrarı olmaktan öteye geçememiştir. Durgunluk döneminin âlimleri, eserlerinde ne açıklama, ne uygun bölümlendirme, ne de kolay anlaşılma açısından yeni bir şey ortaya koyabilmişlerdir. Bu, onların çeşitli ilim dallarına az vakıf olduklarına delalet eder. Bilindiği üzere, âlimlerin durgunluğu, cumhurun gerilemesine sebep olur. İşte biz, günümüzde bu gerilemenin sonuçlarını elem veren bir esfle gözlemliyoruz. Durgunluk ve gerilemenin sebepleri, önemlerine göre şu şekilde sıralanabilir:

1) Alevîlerin 13 asırdan beri peş peşe saldırılara maruz kalmaları: Bu saldırıların bazıları, Alevîlerin mallarının yağmalanması, evlerinin içindikilerle yakılması ve âlimlerinin öldürülmesiyle sonuçlanmıştır.

Bu nedenle Alevîlerin kadim fikrî eserleri büyük oranda kaybolmuştur. Alevî âlimlerin kavradıkları ya da hafızası güçlü olanların lafzen ezberledikleri hususlar bunun dışındadır. Ne yazık ki Alevî öğretiden günümüze ulaşan kısım, kaybolanın yanında çok küçüktür.

II) Alevîlerin dağlarda inzivaya çekilmeleri: Alevîler dağlık ve kıraç bir coğrafyada doğal bir hayat sürmüşlerdir. Ardı arkası kesilmeyen saldırıların yol açtığı travmanın etkisiyle kendilerini külliye ibadete vermişler, başka bir şeyle uğraşmamışlardır. Ne güzel binalar inşa etmek, ne büyük servetler biriktirmek, ne de ihtişamlı ve büyük kütüphaneler kurmak için çaba harcamışlardır. Bunları yapmalarının faydası ne olacaktı ki? Zira tüm yaptıkları şeyler kısa süre zarfında saldırgan egemenler tarafından yağmalanacak, yakılacak ya da taassubun ve alevlenmiş intikam duygularının kurbanı olacaktı.

III) Dinî ilimler dışındaki ilimlerin ihmal edilmesi: Yukarıda değinilen düşünce, zaman içerisinde Alevîleri dinî ilimlerin dışındaki her türlü ilimden soğumaya sevk etti. Zamanla bu düşünce daha da kökleşti ve cumhurun zihniyetini esir aldı. Nitekim öyle bir gün geldi ki, cumhur, çağdaş ilimler bir yana, Arapçanın kaide ve kurallarını öğrenenlere bile nefretle baktı.

IV) Aşırı ölçüde zühde yönelme: Alevî âlimler zühde aşırı derecede meyletmişler, şöhretten kaçınmışlar, sade ve mütevazı bir hayatı esas almışlardır. O derece ki, Müslüman âlimlerden ziyade Hint fakirlerine benzemişlerdir. Hâlbuki Hz. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve âlihi ve sellem) şöyle buyurmuştur: “Sonsuza kadar yaşayacak gibi dünya için çalış, yarın ölecekmiş gibi de ahiretin için çalış.” Dünyevî zevkleri reddetme hususunda ittifak eden bir grup sahabeye şöyle demiştir: “Nefislerinizin sizin üzerinizde hakkı vardır. Oruç tuttuktan sonra iftar edin, gece namazına kalkıp ardından uyuyun. Zira ben oruç tuttuktan sonra iftar ediyorum, gece namazına kalkıp ardından uyuyorum. Et ve yağ yemekten kaçınmıyorum, hanımlarıma yaklaşıyorum.” On iki imamlardan birincisi (aleyhisselam), oğlu Muhammed b. Hanefiyye’ye şu uyarıyı yapmıştır: “Ey oğulcuğum! Ben senin adına yoksulluktan çekiniyorum. Yoksulluktan Allah’a sığın. Çünkü yoksulluk dini eksiltir, akli hayrete düşürür, nefrete davet eder.” Altıncı imam (aleyhisselam) da şöyle demiştir: “Bizim için süs olun. Üzerimize leke olmayın.” Burada bu hadisleri zikretmekteki maksadımız, zühdü hafife almak değildir. Haşa! Lakin maksadımız şudur: Hz. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve âlihi ve sellem) ve pak imamlar (aleyhimusselam), kendilerini nübüvvet ve imamete ehil yapan üstün nitelikleri topluca haizlerdi. Onlar züht ve ibadet erbabı oldukları gibi aynı zamanda ilim ve akıl erbabıydılar. Dolayısıyla onların izinden gidenlerin, sünnetlerinden bir kısmına uyup diğer kısımlarını ihmal etmeleri söz konusu olamaz.

V) Şeyhliğin veraset sayılması: Alevilerin gerilemesine yol açan yeni sebeplerden biri, yakın zamandan beri şeyhliği veraset sayılmasıdır. Aleviler şeyhlikle çok az alakalı olanların bile çoğuna zekât adı altında hibeler vermektedirler. Oysaki şeyh olarak nitelendirilen herkesi aynı kefedede değerlendirmek örf ve adetlere aykırıdır. İşin aslı şudur ki Alevî cumhurun hurafeleri müsellemler gerçekler yerine koyması, sözde şeyhlerin saf insanları kendi çıkarlarına alet etmelerini kolaylaştırmıştır.

Birinci Uyanışın Emareleri

Hicrî 13. asrın ilk on yıllarında Alevî coğrafyasında canlı bir uyanışın emareleri görülmeye başlamıştır. Bu durum, ateşin külü hâlâ terk etmediğini, uyku halindeki toplumların bir gün mutlaka uykularından uyanacağını kanıtlamıştır. Biz bu uyanışın somut izlerini aşağıdaki sıralamaya göre arz etmeye çalışacağız:

Güneydeki Uyanış

Hâc Muallâ adıyla bilinen büyük velî Şeyh Abdul'âl (Hâc ailesinin büyük dedesi), hicrî 1254 senesinde kutsal hac vazifesini yerine getirmek maksadıyla Mekke'ye gitmiş, dönüş yolunda Mısır'a uğrayarak köyünde bir mescit inşa etmek için resmî makamlardan izin almıştır. Zira Suriye o dönemde Mehmet Ali Paşa'nın hükmü altında bulunuyordu. Merhum Hâc Muallâ, köyüne varır varmaz bir mescit inşa etmiştir. Tartûs'a bağlı Beytül-Hâc köyünde inşa edilen bu mescit hâlâ aktiftir. Hâc Muallâ, bu mescitte yirmi sene imamlık yapmış, bu süre zarfında uyanış ruhunu alevlendirmekten ve ümmiliğe savaş açmaktan geri durmamıştır. Hâc Muallâ'dan sonra oğulları onun yerini almışlar, ilim ve irşadı yaymaya devam etmişlerdir. Bunların başında, babasının halifesi olan merhum Şeyh Abdullatif el-Hâc gelir. Onun Cuma ve bayramlarda ne kadar güzel hutbe okuduğu, günümüze kadar insanların dillerinden düşmemiştir. Ayrıca o, babası gibi Kur'an hafızıydı.

Aynı dönemde büyük velî, rahmetli Şeyh Yusuf Meyy astronomi (felek) ilminde meşhur olmuştur. Sâfitâ'nın Ra'sülhuşûfe köyünde ikamet eden bu şeyh, Beytül-Hâmid ailesinin büyük dedesidir. Onun halifesi olan oğlu merhum Şeyh Muhammed Yusuf, babasından bu ilmi telakki etmiştir. Babası gibi züht, ibadet ve fıkıhta nam salmıştır. Astronomi ilmi onun ardından Sâfitâ'ya bağlı Mezre'atü Beyt Behlül'de ikamet eden adaşı Şeyh Muhammed Yusuf'a miras kalmıştır. Ben bizzat onun yanında çok kıymetli mahtut eserler gördüm. Bunların tarihleri Abbasilerin parlak dönemine uzanıyordu. Ayrıca onun yanında yıldızların hareketlerini gözlemlemeye yarayan Yunan tarzı aletler gördüm. Bu aletlerden bir tanesi, hassas ayara sahip bir usturlaptı. Bahsi geçen şeyh, bu aletin yardımıyla güneş ve ay tutulmalarını şaşırtıcı bir hassasiyetle tespit ediyordu.

Yukarıda zikredilen uyanış, Sâfitâ'nın Şeyh Yunus köyünde inşa edilen güzel camiyle devam etmiştir. Bu caminin temellerini iki büyük velî, rahmetli Şeyh Ganim Yasin ve Şeyh Abdülhamid Efendi atmışlardır. Şeyh Abdülhamid Efendi, siyasî bir iftiraya maruz kalarak Trabzon'a sürgüne gönderilmiş, ancak bir süre sonra oranın eşrafından bir hanımefendiyle evlenerek onuru iade edilmiş bir şekilde memleketine dönmüştür. Bahsi geçen caminin inşasını iki büyük velî, rahmetli Şeyh Yasin Yunus ve rahmetli Şeyh Selim Ganim hicrî 1286 yılında tamamlamışlardır. Şeyh Yasin Yunus vefatına kadar caminin imamlığını üstlenmiştir. Onun ardından bu görevi, halefi olan oğlu Allâme Şeyh Muhammed Yasin uhdesine almıştır. İleride kendisinden bahsedeceğiz.

Güneydeki uyanışın eserleri arasında Sâfitâ'nın Telletü't-Talî' ve Dahr Beşîr köylerinde inşa edilen iki mescit de yer almaktadır. Her iki mescitte günümüze kadar günlük namazlar, ayrıca bayram ve Cuma namazları eda edilmektedir.

Aynı asırda Sâfitâ'ya bağlı Sahyûn'da fıkıh ve Arap diline dair ilimlerde rahmetli Şeyh Ali el-Kâdi, meşhur adıyla Şeyh Ali Bedre meşhur olmuştur. O, Şeyh Yusuf Meyy'in yanında yetim olarak büyütüldüğü için annesi Bedre'ye nisbet edilmiştir. Ünü yayılınca Şeyh Yunus Yasin onu Şeyh Yunus köyüne davet ederek kadı ve muallim olarak tayin etmiştir. Bu sebeple kendisi ve zürriyeti el-Kâdi lakabıyla anılmışlardır. Bazı meşhur ailelerin çocukları Arap dili gramerini ondan öğrenmişlerdir. Burada onlardan sadece ikisini zikredeceğiz. Onlardan birincisi, rahmetli şeyh Muhammed Yasin'dir. Fıkıh ve ibadetiyle meşhur olmuş, kırklı yaşlarında Kur'an'ı ezberlemiş, ardından Türkçe'yi öğrenmiştir. İlimin yayılması ve nebevî sünnetin ikamesi hususlarında olağanüstü çaba harcamıştır. Buna dair onunla ilgili meşhur hadiseler anlatılmaktadır. Ayrıca onun Hz. Peygamber'e, Ehlibeyt'e ve çağdaşı olan velilere ithaf ettiği methiyelerden ve tevessül içerikli kasidelerden oluşan güzel şiirleri vardır. Zikredeceğimiz ikinci şahıs, rahmetli Şeyh Abdülkerim el-Hâc'dır. Kendisi Lazkiye mutasarrıfı merhum Ziya Paşa döneminde hükümet tarafından Bihannin medresesine muallim olarak atanmıştır. Fransızların işgali döneminde ise Tartûs'ta mezhep kadısı olarak görev yapmıştır. Hz. Peygamber'i, Ehlibeyt'i ve çağının önde gelen velilerini öven zarif şiirler yazmıştır. Fakih, âbid ve dirayetli bir âlim olan Şeyh Abdülkerim, Mısyâftaki mezhep mahkemesinin kadılığını yürüten faziletli edip Şeyh Muhammed Hâmid'in de üstadıdır.

Aynı asırda fıkıh ilminde, özellikle de bu ilmin miras mevzusunda büyük velî, zahit allâme Şeyh Mustafa Murhic temayüz etmiştir. es-Seyyid lakabıyla tanınan Şeyh Mustafa, Sâfitâ'nın Bi'amra köyünde ikamet eden Beytü's-Seyyid ailesinin büyük dedesidir. Onun oğlu olan zahit velî Şeyh İbrahim es-Seyyid, babası gibi dikkatleri üzerine

çekmiştir. İkisinin zühdü hakkında büyük velî İbrahim el-Edhem'in siretini hatırlatan anlatılar mevcuttur. Bu değerli ailenin fıkıh konusundaki şöhreti, Sâfitâ'nın mezhep mahkemesinde kâtiplik yapan Şeyh Muhammed İbrahim es-Seyyid ile devam etmiştir. Onun mirasın paylaşılması konusunda geniş mütalaasına, sıra dışı zekâsına ve engin deneyimine tanıklık eden çalışmaları vardır. O, yaşadığı dönemde mirasın paylaşılması konusunda herkes tarafından merci kabul edilmiştir.

Bahsini ettiğimiz övgüye layık uyanışın ortaya koyduğu en büyük başarı, o asrın faziletli âlimlerinin ittifak halinde aşiret ayırımına karşı savaş açmaları olmuştur. Bu âlimlerin başta gelenleri arasında şu isimleri saymak mümkündür: Sâfitâ'nın et-Talîf köyündeki Beytül-Abbas ailesinin büyük dedesi olan rahmetli velî Şeyh Abbas Cabir, Sâfitâ'nın Beytül-Nâ'ise köyündeki Murhic ailesinin büyük dedesi olan rahmetli velî Şeyh İbrahim Murhic, Sâfitâ'nın Dahr Beşir köyündeki ez-Zâvî ailesinin büyük dedesi olan rahmetli velî Şeyh İmran ez-Zâvî, daha önce adları geçen el-Hâc, Yasin, Meyy ailelerin büyükleri, Sâfitâ'nın Cûratül-Cevâmîs köyündeki Muhyiddin ailesinin büyük dedesi olan rahmetli Şeyh Hüseyin el-Ahmed. Bu isimlere ilaveten o asırda yaşamış daha birçok şeyhin iyilik ve takva üzerinde toplumu birleştirme, ilmi ve güzel ahlaki yaygınlaştırma, şer'î ibadetlerin ikame edilmesini vurgulama yönündeki ortak ve daimi çabaları sayesinde olumlu neticeler alınmıştır.

Birinci uyanışın en güzel semerelerinden biri, Sâfitâ'nın Beytül-Nâ'ise köyünde yetişen rahmetli velî Şeyh İbrahim Abdüllatif'tir. Kendisi büyük bir edip, âlim, fakih ve şairdi. Onun bazı yazıları Saydâ merkezli *el-İrfân* adlı dergide yayımlanmıştır. Biyografisi, bu derginin dokuzuncu cildinin yedinci sayısında yer almaktadır. Bir grup öğrenci onun yanında yetişmiştir. Bunların en meşhurları, Sâfitâ mezhep mahkemesinin kadısı değerli edip Şeyh Yusuf İbrahim el-Yûnus ve Sâfitâ'nın Telletül-Talîf köyünden değerli velî Şeyh Muhammed Mahmud Cabir'dir. Şeyh Muhammed; âlim, fakih, edip, şair ve büyük bir üstattı. O, Sâfitâ'nın Bihavzî köyünden Şeyh Ali Abbas'ı ve Telletül-Talîf köyünden Şeyh Yunus Yusuf'u yetiştirmiştir. Şeyh Yunus, Kilikya Alevilerinden bazı ailelerin çocuklarına Arapça dilbilgisini öğretmiştir. Şeyh Ali ise yirmi sene boyunca kendi köyünde öğrencilere özel eğitim vermiştir. Büyük edip Abdülkerim el-Hayyir ve Şeyh Hüseyin Harfûş onun öğrencileri arasında yer almışlardır. Bu ikisine kuzeydeki uyanıştan bahsederken değineceğiz. Şeyh Ali, 1. Dünya Savaşı'nın sonlarında Bâniyâs'ın 'Annâze köyünde büyük bir medrese açmıştır. Bu medresede hepsi Alevî olan 120 öğrenci ve 6 muallim vardı. Bu satırların yazarı, İslam'ın ve Arap dilinin usullerini

bu medresede, üslubunun kolaylığıyla öne çıkan bu üstattan öğrenmekle iftihar etmektedir. Fakat ne yazık ki zorunlu sebeplerden dolayı bu medrese iki seneden fazla yaşamamıştır.

Birinci uyanışın bir diğer güzel semeresi, rahmetli veli Şeyh Abdülkerim Muhammed'dir. Sâfitâ'nın Mastabatü Hımmîn köyünde yetişen Şeyh Abdülkerim; allâme, muhaddis, büyük bir fakih ve yetenekli bir şairdi. Faziletine kanıt olarak, adına yazılan mersiyelerin yer aldığı kitapçık yeterlidir. Bu mersiyeler onun faziletini ve edebini takdir edenler tarafından kaleme alınmıştır.

Birinci uyanışın güneyde ortaya çıkardığı meşhur simaların hepsini zikredecek olursak müstakil bir kitap yazmamız gerekir. Ancak biz bu özetle yetiniyor ve sözümüzü rahmetli veli Şeyh Ali Selman'ın zikriyle noktalamak istiyoruz. Tartûs'un el-Mureykib köyünde yetişen bu veli, Şeyh Bedir mıntikasındaki mescidin imamıydı. Kendisi ölümsüz kahraman Şeyh Salih el-Ali'nin babasıdır. Şeyh Salih de babası gibi şer'î hükümlere hassasiyetle riayet eden bir âlim ve fakihtir.

1.3. Üçüncü Bölümün Tercümesi

Kuzeydeki Uyanış

Birinci uyanışın kuzeydeki ilk emareleri güneydeki kadar bariz değildi. Bunun çeşitli sosyolojik sebepleri vardır. Kanaatimce en önemli sebep, o dönemde güneydekilerin kuzeydekilere göre komşu beldelerle ve hükümetle daha fazla temas içerisinde olmalarıdır. Bunun sebebi ise şudur: Sâfitâ ilçesinin hükümet merkezi güney bölgesinin kalbi olan Direykîş'teydi ve bu kasabanın sakinleri çoğunlukla Alevî Müslümanlardı. Dolayısıyla Sâfitâ'nın köylerinde yaşayanlar -ister ağa olsunlar ister çiftçi- hükümet merkezine geldiklerinde onurlarını rencide edecek bir durumla karşılaşmıyorlardı. Kuzeyde yaşayan Alevilere gelince, onlar komşu beldelerden ve hükümetten neredeyse tamamen kopuktular. Zira bu bölgedeki hükümet merkezleri, Sahyûn'daki merkez hariç, sahil şehirlerindeydi ve diğer tüm sahil beldeleri gibi bu beldelerin sakinleri de Sünnî idi. Bilindiği üzere o dönemde Alevî ve Sünnî kardeşler arasındaki düşmanlık had safhadaydı. Bu nedendir ki kuzeydeki köylerde yaşayan Aleviler hükümet merkezlerine işleri düştüğü zaman kişisel ve mezhepsel onurlarının zedelenmesi riskiyle karşı karşıya kalıyorlardı. Şehirli Sünnî kardeşlerinin cahilleri tarafından rencide ediliyorlardı.

Konudan fazla uzaklaşmadan sosyolojik bir gerçeğe temas etmek istiyoruz. Hiç şüphesiz, insanların birbirleriyle teması ve muaşereti toplumsal ilerlemeyi teşvik eder. Çünkü insan bu durumda onurunu korumak ve güzel bir intiba bırakmak için çaba harcar. İnsanların kopuk olması ya da inziva hayatı yaşamaları ise tek bir toplumun fertleri arasında ayırımların doğmasına yol açar. Bu da zamanla top-

lumsal yapının çökmesine, hatta zamanın uzamasıyla birlikte yok olmasına neden olur. Neyse ki tam bir inziva hayatı nadiren görülmekte ya da hiç görülmemektedir. Ancak kopukluk ve inzivanın boyutu ölçüsünde ayrılıklar doğmakta, gerileme ve çöküş gerçekleşmektedir. Tam da bu sebepten dolayı güneydeki uyanış kuzeydekinden daha belirgin olmuştur. Bununla birlikte kuzeydeki uyanışın emareleri, dikkatli bir araştırmacının gözünden kaçmayacak şekilde zuhur etmiştir. Biz bu emareleri elden geldiğince tarihsel sıralamayı gözeterek arz etmeye çalışacağız.

I) Deyrmâmâ'da - Mısyâf İlçesi

Bu köyde fıkıh alanında büyük velî, rahmetli Şeyh Ali en-Nâ'im'in yıldızı parlamıştır. O, en-Nâ'im ailesinin büyük dedesi ve rahmetli Şeyh Hâc Muallâ'nın çağdaşdır. Alın teriyle kazandığından başka parayla harcama yapmamıştır. Şeyh Ali en-Nâ'im gibi faziletli bir âlimin, âbit âlimlere bol infakta bulunmakla tanınan Alevîler arasında el emeğinden kazandığıyla geçinmesi ilginçtir. Gerçek züht işte bu olsa gerektir. Aynı zamanda ileri görüşlülük, uygar düşünce de bu olsa gerektir. Bu allâme, bazı el zanaatlarıyla iştigal etmiş, bunlardan mimari ve kalıpcılık alanlarında ustalaşmıştır. O, bu çalışmalarıyla maddî kazancın ötesinde toplumu meslek öğrenmeye teşvik etmeyi amaçlamıştır.

II) Züveybiyye'de - Ceble İlçesi

Bu köyde el-Hekîm ailesi, doğru geleneği tarzındaki tıp alanında şöhret kazanmıştır. Uzman doktorun vefalı dosttan daha ender görüldüğü o dönemde özellikle göz ve deri hastalıklarını tedavi etmiştir. Bu ailenin en meşhur simaları; allâme, âbit ve büyük fakih, rahmetli Şeyh Nâsır el-Hekîm ile ünü her tarafa yayılan tabib, rahmetli Şeyh İsa el-Hekîm'dir. Şeyh Nâsır'ın yerini oğlu allâme fakih Şeyh Salih el-Hekîm doldürmüştür. Kendisi günümüzde Alevî Müslüman şeyhlerin lideri sayılmaktadır. Alevî âlimlerin çoğu, şiirlerinde onu övmüşler ve dinî riyasetini kabul etmişlerdir. Burada onlardan özellikle Şeyh Süleyman el-Ahmed, Şeyh Hüseyin Meyhûb ve Şeyh Hasan Haydar'ı zikredeceğiz. Bu şahıslara ileride değineceğiz.

III) el-Berâzîn'de - Ceble İlçesi

Bu köyde fıkıh alanında allâme velî Şeyh Muhammed Selman el-Mezârî' ön plana çıkmıştır. Kendisi şer'î hükümlerin uygulanması, hurafelere ve yabancı âdetlere savaş açılması hususlarında üstün çaba harcamasıyla tanınmıştır. Bu konuda o kadar ileri gitmiştir ki miladi senenin ilk günü (Kûzellî) münasebetiyle kesilen hayvanların etinden yenilmesini mekruh saymıştır. Bu fetvasını, o hayvanların Allah'tan başkasının adına kesilmiş olmalarına dayandırmıştır. Bahsi geçen allâmenin ve ıslahatçı fikirlerini destekleyen öğrencileri-

nin çabaları sayesinde bu tür yabancı âdetler yok olmaya yüz tutmuştur. O, namazın zamanında ikame edilmesi ve mübarek Ramazan Ayı'nda oruç tutulması hususlarında gösterdiği hassasiyetle de ün kazanmıştır. Onun hem erkek hem kız çocukları bu ilke üzerine yetişmişlerdir. Bunların en meşhuru, Kur'an hafızlarından olan, fıkhi ve ibadetiyle tanınan Şeyh Cafer'dir. İki büyük allâme, Şeyh Yakub el-Hasan ve Şeyh Süleyman el-Ahmed'in Şeyh Muhammed Selman ve oğlu Şeyh Cafer için yazmış oldukları eşsiz mersiyeler, baba ve oğulun toplum nezdindeki kıymetini göstermektedir.

IV) Kıl'uddâli'de - Ceble İlçesi

Bu köyde fıkıh ve lügat alanlarında rahmetli Şeyh Muhammed Ali el-Kıl' ile kardeşi rahmetli Şeyh Ahmed Ali yetişmişlerdir. Her ikisi de daha önce adı geçen rahmetli Şeyh Ali el-Kâdi'nin öğrencisiydiler. Bunlardan Şeyh Ahmed, Lazkiye'nin el-Kutriyye köyünde yaşamış ve burada Lazkiye mutasarrıfı rahmetli Ziya Paşa'nın talebiyle hükümet medreselerinde okutulmak üzere fıkha dair bir kitapçık yazmıştır. Yeri gelmişken belirtmeliyiz ki Lazkiyeliler sosyal tarihlerinde Ziya Paşa'nın anısını samimi övgüler ve şükranla dolu sayfalarda ölümsüzleştirmelidirler. O, Lazkiyelileri medenileştirmek için üç düzgün yol izlemiştir. Bunlardan birincisi, ilim ve takva ehlini kendisine yaklaştırması, onlara saygı göstermesi ve danışmasıdır. İkincisi, yönetimde adalet ve şeffaflığı benimsemesidir. Üçüncüsü, yoğun nüfuslu köylerde, her birinde mescit de bulunan 80 adet hükümet medresesi inşa etmesidir. O, bu medreselerin masraflarını hükümetin bütçesinden karşılamış ve en iyi şeyhleri seçerek bu medreselerde eğitim vermelerini sağlamıştır. Fakat ne yazık ki o dönemde kuzeyde aşiret çekişmelerinin dorukta olması, haset hastalığının yaygınlığı ve Ziya Paşa'nın Lazkiye'deki görevinin kısa sürmesi sebebiyle Şeyh Ahmed'in kitapçığı henüz mürekkebi kurumadan tesirini kaybetmiştir. Aynı sebeplerden dolayı muhlis devlet adamı ve büyük iyiliksever Ziya Paşa'nın projesi yarım kalmıştır.

1.4. Dördüncü Bölümün Tercümesi

V) Beşerâgî'de - Ceble İlçesi

Bu köyde fıkıh ve şiir alanında rahmetli velî Şeyh Yusuf Ali el-Hatib temayüz etmiştir. O, Alevîlerin eşsiz âlimlerinden biridir. Allâme Şeyh Süleyman el-Ahmed fıkıh ilmini ondan tahsil etmiştir. Kendisi, muhitinde çok sayıda âlim bulunmasına rağmen hepsinin mercii konumundaydı. Aynı köyde temayüz eden bir diğer fakih, rahmetli Şeyh Abdurrahman Cumu'a idi. O, şer'î hükümlere hassasiyetle bağlı, Alevî camianın güvenini kazanmış âlimlerdendi.

VI) Kenkârû'da - Ceble İlçesi

Bu köyde fıkıh, hadis ve astronomi ilimlerinde rahmetli velî Şeyh İsa İmran yetişmiştir. Çağın önde gelen âlimlerinden Şeyh Muhammed Selman el-Mezârî' ve Şeyh Nâsır el-Hekîm gibileri onun görüşüne başvurmuşlardır.

VII) Zemrîn'de – Ceble İlçesi

Bu köyde rahmetli Şeyh Yakub el-Hasan temayüz etmiştir. O; fakih, âlim, yetenekli bir şair ve parlak bir mütefekkir. Hz. Peygamber'i, Ehlibeyt'i ve çağının önde gelen âlimlerini öven kasideler yazmıştır. *Tezkiretü'l-hayâti'r-rûhiyye fî vahdeti'l-hakâiki'd-dîniyye* adlı eseri, Alevî müelliflerin altın çağını başlatan güzel bir emare mesabesindedir. Kendisi, gençlik yıllarının şiirle iştiğal ederek geçirilmesine karşılığıyla tanınmıştır. Öğrencilerine, çabalarını çeşitli ilim dallarında derinleşmek ve salih amel işlemek noktasında yoğunlaştırmaları için ısrarla nasihatle bulunmuştur. Bu konuda yazdığı iki kasideden birini, o esnada ilim tahsili yapan edip Abdülkerim el-Hayyir'e, diğerini ise on küsur sene önce üstat Muhammed Hamdân el-Hayyir'e göndermiştir.

Şeyh Yakub'un amcaoğlu Şeyh Ali Hamdân, fıkıh ve şiir alanlarında temayüz etmiştir. Gençlik yıllarını Kilikya ve İstanbul'da geçiren Şeyh Ali, edebî Türkçeyi çok iyi öğrenmiştir. Kulakları mest eden, Allah vergisi güzel sesiyle Arapça şarkılar söylemekle ün yapmıştır. Maalesef genç yaşta hayata veda etmiş, amcasının oğlu Şeyh Yakub en samimi duyguları ve en yüksek belagati içeren bir mersiye ile kendisine ağıt yakmıştır. Bu iki değerli şahsiyetin edebî mirasını, genç yaşta kaybettiğimiz rahmetli Şeyh Yusuf Yakub devam ettirmiştir. O, yetenekli bir yazar ve latif bir şairdi. Genç yaşta vefatı nedeniyle "İskender ve Daryus" adlı tiyatro senaryosunu tamamlayamamıştır. Kendisi bu senaryonun bazı kısımlarını bana göstermişti. Bu kısımlar onun tatlı edebiyatına ve geniş tarih bilgisine delalet etmektedir.

VIII) Kırdâha'da - Ceble İlçesi

Kırdâha beldesinde Hayyir ailesi temayüz etmiştir. Bu aileden rahmetli Şeyh Abdullah el-Hayyir, Ziya Paşa döneminde Kırdâha medresesinde öğretmenlik yapmıştır. Şeyh Muhammed Selman el-Mezârî'den Kuzelli ve Barbâra gibi Alevî geleneğe yabancı uygulamalara karşı çıkmayı öğrenmiş ve bunları zayıflatmıştır. Benzer şekilde, Alevî cumhurun zihniyetine tasallut eden cincilik, falcılık gibi hurafelere karşı açtığı savaşıla ün yapmış ve hem mantığa hem uygulamaya dayalı delillerle bunların ilmi hakikatlerden yoksun olduklarını ortaya koymuştur. Sözde şeyhlerin dilenme hastalığına net ve samimi bir tavırla karşı çıkmıştır. Onun bu tavrını mezmum bir aşırılık olarak nitelendiren bazı kıt düşünceliler hâlâ mevcuttur. O, mevcut uygulamaya muhalefet ederek şeyhlerden kızlarına okuma ve yazma öğ-

reten ilk kişi olmuştur. Tarih ve coğrafya bilgisi geniş olan Şeyh Abdullah, modern ilimlere merak duymuş, yeni buluşlara dair haberleri makul bulmuş ve somut yansımalarının henüz görülmediği muhitinde yaymıştır. Eğitimin yaygınlaşması hususundaki olağanüstü çabası mucibince, zengin olmamasına rağmen, oğlu edip Abdülkerim el-Hayyir'in eğitimi için maddî fedakârlıkta bulunmuştur. Abdülkerim el-Hayyir gerçekten de Alevî Müslümanlar arasından yetişen ilk medreseli ediptir. O, hâlâ edipler arasında en sahih dili kullanan, en zengin içeriği sunan, en akıcı üsluba sahip kişidir. Buna ek olarak iyi bir şairdir. Ancak ne yazık ki uzun süreden beri edebiyat çalışmalarına ara vermiştir.

Lügat, şiir ve fıkıhta Şeyh Abdullah'ın kardeşi Şeyh Hamdân el-Hayyir temayüz etmiştir. O, edip ve şair Muhammed Hamdân el-Hayyir'in babasıdır. Yine fıkıh ve zühtte rahmetli velî Şeyh Muhammed ün yapmıştır. Zühdü ve ibadeti sebebiyle "Derviş" ve "Behlül" lakaplarıyla tanınmıştır. O, Kur'an hafızlarındandı. Haftada bir Kur'an'ı hatmederdi. Onun evi, yaşadığı sürece Alevî-Sünnî tüm ziyaretçiler için bir mescit işlevi görmüştür. Kendisi dağlık muhitinde kumara karşı verdiği savaşta, ayrıca şeriatın nişanelerini yaymada başarılı olmuştur.

Yukarıda adları geçen şeyhlerin kardeşi Şeyh Ahmed Edîb el-Hayyir de fıkıhta uzmanlaşanlardan biridir. O, uzun bir müddet Alevîlerin baş kadılığını yapmıştır. Kur'an hafızlarından olan kardeşi Şeyh 'İd el-Hayyir, dağlık muhitinde hasımlar arasındaki sulh davalarıyla ilgilenmesi sebebiyle "seyyar mahkeme" lakabıyla anılmış, içki ve kumara karşı mücadelesiyle ün kazanmıştır.

IX) Keymin'de - Haffe İlçesi ve Sallâta'da - Cebile İlçesi

Bu iki köyde uyanış meşalesini mümtaz, faziletli, büyük Allâme Şeyh Süleyman el-Ahmed taşımıştır. O, Arap dili ve edebiyatının tüm dallarında çağdaşlarını geride bırakmış, kelimelerin zaptı ve lafızların şerhinde derinleşmiştir. Bu sebeple bazı gençler ona "konuşan sözlük" lakabını vermişlerdir. O, Arap dilindeki şöhreti sebebiyle Dımaşk Arap İlim Akademisi'ne şeref üyesi seçilmiştir. Alevîler arasında şiirlerini dergilerde ilk yayımlayan odur. Onun *el-'İrfân* dergisinde çıkan çok güzel kasideleri vardır. Bunlardan bir tanesi, ayırmıcılığın terki ve beraberliğin sağlanması hususundaki eşsiz kasidesidir. Fıkıh ve dil eğitiminde rakipsiz olan Şeyh Süleyman birçok öğrenci yetiştirmiştir. Bunlardan özellikle "Bedevi'l-Cebel" lakabıyla meşhur olan oğlu büyük edip ve şair Muhammed, "Fetât Gassân" lakabıyla tanınan ve Alevî bayan edebiyatçıların en önde geleni olan kızı Fâtıma ve onun eşi şair-edip Kamil Salih Maruf'u zikretmek gerekir. Alevî ediplerden olup da dilin büyük ustası Şeyh Süleyman el-Ahmed'den isti-

fade etmeyen birine neredeyse hiç rastlanmaz. Bu edipler kendisinden müşahede yoluyla olmasa bile her tarafa yayılan yazıları ve şiirleri sayesinde istifade etmişlerdir. Bu satırların yazarı da meânî ve beyan dallarında ona öğrencilik yapmakla, ayrıca Ebu't-Tayyib el-Mütenebbî, Ebû Temmâm ve Mearri'nin şiirlerinin büyük bir kısmını onun gözetiminde okumakla iftihar etmektedir. Umarız ki şeyhimiz bu üç şaire ve de Şerif Radi'ye dair edebî yazılarını yayımlamaya muvaffak olur. Zira kendisi yaklaşık yirmi küsur senedir bu dört şairi incelemeye geniş zaman ayırmıştır. İnşallah üstadımız bu şairlere dair yayımlayacağı eserle Arap kütüphanesine eşsiz bir armağan sunacaktır. Böylece Alevî toplumun fikri yoksullukla itham edildiği bir çağda tarih onun adını büyük edipler arasında tescil edecektir. Kıymetli şeyhimiz, zikrettiğimiz ötesinde, güvenilir bir fakih, ıslahatçı bir din âlimi ve fasih bir muhaddistir. Toplumla sürekli iletişim halinde olup nereye gitse büyük hürmet görmektedir.

1.5. Beşinci Bölümün Tercümesi

Islahatçı Âlimler, Tesirleri ve Karşılaştıkları Zorluklar

Bahsini ettiğimiz uyanışın başlangıcından günümüze dek çok sayıda ıslahatçı Alevî âlim zuhur etmiştir. Bunlar Alevî toplumun üzerinde ciddi tesirler meydana getirmişlerdir. Bunlara elimizden geldikince özet bir şekilde değineceğiz:

Güney'de: Güney'in en meşhur ıslahatçı âlimleri, daha önce zikrettiğimiz Şeyh Hâc Muallâ ve Şeyh Yunus Yasin'dir. İkisinin çabaları, gerileme döneminin doğurduğu zararlı geleneklerden kurtulmaya yönelikti. Onlar özellikle iki geleneğe savaş açmakla ön plana çıktılar. Bunlardan birincisi, bireysel ya da toplumsal eda edilen namazlarda gizlenmenin esas alınmasıdır. Zira eskiden namaz kılanın veya kılanların gizlilik konusunda mübalağa etmeleri müstehap idi. Yabancılar bir tarafa, kişinin çocuğu, kardeşi ya da hanımının önünde namaz kılması bile hoş karşılanmazdı. Buradaki amaç, riyakârlıktan kaçınmak ve daha bol sevap kazanmaktı. Ne var ki bu gizlilik nedeniyle Alevîler çeşitli asılsız ithamlara maruz kalmışlardır. İşte bu iki değerli âlim, yalnızca kendi muhitleri dâhilinde olsa da mescit inşa etmek suretiyle bu sorunlu geleneğe son vermişlerdir. Onların savaş açtığı ikinci gelenek, öğrencilere ancak çetin sınavlardan ve aylar hatta bazen yıllar süren sıkı ahlakî murakabelerden sonra fıkıh ve hadis ilimlerinin öğretilmesidir. Bu geleneğe göre liyakat ve başarı gösteremeyen öğrenciler elenmekteydi. Söz konusu gelenek, korku ve sakınma dönemlerinden kalan bir mirastı. Bu gelenek yüzünden dinî ilimlerin eğitimi küçük bir seçkin zümreyle sınırlı kalmıştı. İki değerli âlim, toplumun eğitimi için çağın bariz muallimlerini görevlendirmek suretiyle bu kötü gelenek karşısında parlak bir zafer kazandılar. Böylece âlimlerin sayısı arttı, sahih ilim yayıldı. Bu

gelişmelerden sonra üçüncü bir konuda ıslahat çalışmasının başlatıldığını görüyoruz. Bu konu, aşiret ayırımıdır. Bu ayırımın kaldırılması ve “Müminler ancak kardeştir.” ayeti gereğince din kardeşliğinin sancağı altında birleşmesi için çağrı yapılmıştır. Kim tarafından başlatıldığını bilmediğimiz bu çağrı, ne yazık ki kısa ömürlü olmuştur. Zira bu çağrının öncülerinin torunları aşiret liderliğini devralınca çağrının yaşama şansı kalmamış ve aşiretçilik sorununda somut bir düzelme gözlenmemiştir.

Kuzey’de: Kuzey’in en eski ıslahatçı âlimi, daha önce adı anılan merhum Şeyh Ali en-Nâ’im’dir. Onun ıslahat çağrısı, zekât yerine alın terinden elde edilen kazancın yeğlenmesine yönelik olmuştur. Gerileme dönemi, ilim ricalinden çoğuna zekâttan geçinme âdetini miras bırakmıştı. Bu nedenle onlar toplumun sırtına yük haline gelmişlerdi. Bu mahcubiyet doğuran geçim kaynağı hususunda sözde âlimler de onlara ortak olmuş, hatta onları geride bırakmışlardı. Sayıları çok fazla olan bu sözde âlimler zekât için o kadar fazla dolaşmışlardı ki insanlar onlardan bıkmışlardı. Fakat ne yazık ki Şeyh Ali en-Nâ’im’in çağrısı uygun bir ortam bulamamış, o vefat edince çağrısı da onunla birlikte toprağa gömülmüştür.

Şeyh Ali en-Nâ’im’den sonra ıslahat çalışmaları Şeyh Muhammed Selman ile devam etmiştir. Daha önce belirttiğimiz gibi Şeyh Muhammed’in çağrısı şeriatın nişanelerini yaymaya, özellikle oruç ibadetinin yerine getirilmesine ve dinî bir esasa dayanmayan ithal geleneklere karşı savaşmaya yönelikti. Güney’de ya da Kuzey’deki ıslahatçılardan hiç biri, onurlarını zedeleyecek en ufak bir davranışla karşılaşmamışlardır. Zira fazilet bakımından en ön sırada olmaları, takvada en üst makamda bulunmaları ve dinî ilimlerde fazlasıyla derinleşmeleri bu tür davranışları engellemiştir.

Şeyh Ali Abbas, hem güneyde hem de kuzeyde ıslahat çalışmaları yürütmüştür. Onun çalışmaları, dil ve fıkıh yanında çağdaş ilimlerin de öğretildiği bir külliye inşa edilmesine yönelikti. Nitekim o dönemde eğitim dil ve fıkıh alanlarıyla sınırlıydı. Bu amacın gerçekleşmesi için ‘Annâze medresesi açılmıştır. İki yıl faaliyet gösteren bu medresenin yaydığı gayret ruhu sayesinde, daha önce zikrettiğimiz gibi, ona benzeyen iki medrese daha kurulmuştur.

Meşhur ıslahatçı âlimler arasında Şeyh Abdullah el-Hayyir ile üstat Şeyh Süleyman el-Ahmed’i de zikretmek gerekir. Bu iki faziletli âlimin ıslahat çalışmaları birçok alanı kapsamaktaydı. Bu alanların en önemlileri şunlardı: Yabancı geleneklere ve hurafelere karşı savaşmak, kız çocuklarının eğitilmesi, özgür görüşlerin ve çağdaş ilimlerin yayılması. Şeyh Abdullah ayrıca Şeyh Ali en-Nâ’im’in misyonunu üstlenerek zekâtın suiistimal edilmesine karşı başarılı bir savaş vermiştir. Üstadımız Şeyh Süleyman el-Ahmed ise ıslahatçı fikirlerini dergi

sayfalarında yayımladığı şiirler vasıtasıyla yaymış, Cebel-i Âmil'deki Caferî kardeşlerimizle ilk diyalog kuran kişi olmuştur. Kendisine bu hususta Allâme Şeyh İbrahim Abdullatif eşlik etmiştir. Bazı cahiller, bu ıslahatçı âlimlere uzun müddet muhalefet etmişler, onları çıkar peşinde koşmakla suçlamışlardır. Ancak toplum kısa sürede ıslahatçı âlimlerin sözlerine kulak vermiş, kıymetlerini bilmiş ve kendilerine hak ettikleri saygıyı göstermiştir. Gelecek nesiller de inşallah onların adlarını ölümsüzleştirmeyi bilecektir.

1.6. Altıncı Bölümün Tercümesi

İkinci Uyanışın Emareleri

Okuyucunun da fark ettiği gibi, birinci uyanış tamamen Alevî toplumunun içinden doğmuştur. Bu uyanışın öncüleri yabancılar değil, bizzat Alevî Müslüman âlimlerdi. Hatta merhum Ziya Paşa'nın ıslahat fikri bile yalnızca Alevî Müslüman muallimlerin elleriyle hayata geçirilmişti. Bu uyanışın bir diğer özelliği, yalnızca şer'î ilimler, Arap dili, bir miktar da astronomi ve geleneksel tıp eğitimini kapsamıydı. Ancak ikinci uyanış yeni alternatifler üretmiştir: Alevî muhitin dışında, devlet okullarında ve özel okullarda, ayrıca ecnebi okullarda çağdaş ilimler ve yabancı diller öğretilmeye başlamıştır. Böylece Alevî ailelerin çocukları yeni ilimleri öğrenmek üzere yola koyulmuşlardır. Bu yola ilk koyulan kişi, meşhur aşiret reisi, Havran valisi Aziz Havvâş'tır. Ancak o, 1. Dünya Savaşı'nın başlaması nedeniyle tıp eğitimini dördüncü sınıfta noktalamak zorunda kalmıştır. Bu savaş ayrıca aşiret reisi ve milletvekili Muhammed Cüneyd, Lazkiye'nin idari müfettişi Ali el-Kenc, Lazkiye ilköğretim müfettişi Abdülkerim el-Hayyir gibi birçok kişinin Lazkiye, Bâniyâs, Humus gibi yerlerdeki lise eğitimlerini aksatmıştır. Savaşın bitmesiyle birlikte Alevî gençler toplu ve bireysel olarak medreselere akın ederek çeşitli ilimlere duydukları susuzluğu gidermişlerdir. Bu konuyu üç başlık açarak aydınlatmayı uygun buluyoruz:

I) İlköğretim: Orta halli ailelerin çocuklarıyla Alevî cumhurun çocuklarının çoğu ilköğretime ilgi gösterdiler. Bu öğretimi devlet okullarıyla bazı özel okullar üstlendiler. Şayet bu okullarda Fransızca zorunlu tutulmasaydı, donanımsız öğretmenler görevlendirilmeseydi, Fransız manda yönetimi Alevîler arasında -özellikle son yıllarda- yeterli sayıda okul açmakta taksir etmeseydi, evet bu üç neden olmasaydı, Alevî coğrafyada ilköğretim yaygınlaşır. Böylece okuma yazma oranı şimdikininkin on katına çıkardı.

II) Lise: Lise eğitimine zengin ve orta halli ailelerin çocuklarının çoğu, yoksul ailelerin çocuklarının ise çok azı katılmıştır. Liselerin yaygınlaşmasının önüne üç engel çıkmıştır: Eğitim giderlerinin pahalı olması, ülkeyi saran ekonomik kriz, manda hükümetinde görevli siyasilerin Alevî Müslüman öğretmenlere aksi davranarak hükümet

dairelerinde çalışmalarını engellemeleri. Zira manda yönetiminin nihai hedefi, halkın çoğunluğunu cahil bırakmak suretiyle ülkeyi rahatça sömürmekti. Burada iyiliğin itirafı adına, Lazkiye'deki hazırlık külliyesine, Tartûs ve Bâniyâs'taki ulusal külliyyeye, ayrıca Dımaşk'taki ulusal ilmî hazırlık külliyesine Alevî Müslümanlar arasında lise eğitimini yaygınlaştırmak için sundukları maddî ve manevî, doğrudan ve dolaylı çok sayıda hizmet için teşekkür ediyoruz.

III) Yükseköğretim: Yükseköğretim, giderleri çok pahalı olduğu için Alevîler arasında çok az yayılmıştır. Burada şunu da belirtmeliyiz ki manda yönetimi, Alevî Müslüman öğrencilerin yükseköğretim konusundaki şevklerini kırmak için elinden gelen her şeyi yapmıştır. Bunun kanıtlarından bir tanesi, geride kalan on beş sene boyunca yalnızca iki tıp öğrencisine hazineden malî destek tahsis edilmiş olmasıdır. Yükseköğretimin diğer branşlarında okuyan öğrenciler bu destekten mahrum bırakılmışlardır. Buna rağmen bazı gençler yüksek tahsil yapmayı başaramışlardır. Örneğin hukuk alanında Sâfitâ ve Telkelah milletvekilleri Münir Abbas ve kardeşi Şevket Abbas (Talîî köyü-Sâfitâ), Lazkiye Adliye Mahkemesi üyesi Cemil el-Abdullah (Fâreş köyü-Bâniyâs), Dımaşk'ta işleri bakanlığı divanı üyesi olan amcasının oğlu Abdullah el-Abdullah, Lazkiye Ceza Mahkemesi üyesi (hukukun yanı sıra edebiyat diploması da bulunan) Muhsin Ali Abbas (Kutriyye köyü-Haffe), Tartûs Ceza Mahkemesi üyesi Mahmud Muhennâ (Humeymîn köyü-Ceble), Yusuf Teklâ (Tartûs), Abdurrahman Berekât (Harbetü'l-Kabbû köyü-Telkelah), İbrahim Osman (Lazkiye), Muhyiddin Murhic (Baydatu's-Şeyh Müsellim köyü-Sâfitâ); tıp alanında Suriye Üniversitesi mezunu Doktor Vecîh Muhyiddin (Cûratü'l-Cevâmîs köyü-Sâfitâ) ve Paris-Sorbon Üniversitesi mezunu Doktor Ali Süleyman el-Ahmed; son olarak da elektrik mühendisliği diploması alan Cemil Osman ('Ayn Câş köyü-Sâfitâ) bu bağlamda zikredilebilir.

Yenilikçilerle Muhafazakârlar Arasındaki Gerilim

Yenilikçi Alevîler ile muhafazakâr Alevîler arasında bir çeşit gerilim yaşandığını söyleyebiliriz. Burada yenilikçilerden kastımız, lise ve yükseköğretim tahsili yapan aydınlarla Alevî Müslüman âlimlerin yetiştirdiği bazı talebelerdir. Muhafazakârlardan kastımız ise taklitçi şeyhler ile birinci uyanışın öncü Alevî üstatlarından eğitim alan bazı gençlerdir. Muhafazakârlar yenilikçilere bazı eleştiriler yöneltmişlerdir. Bunları önem sırasına göre şöyle sıralayabiliriz: I) Çağdaş ilimleri dinî ilimlerin önüne geçirmek, bazı şeyhlerin çocuklarının ibadet ve dinî ilimlerle iştigal edecekleri yerde edebiyat ve siyasetle meşgul olmaları. II) Bazı din adamlarına haksız eleştiriler yöneltmesi, toplum tarafından benimsenmiş bazı adetleri yıkmaya çalışmak. III) Bazı yenilikçilerin ahlak kurallarına karşı çıkmaları ve örfe aykırı davranışlar sergilemeleri. IV) Dinî şiirler yerine duygusal şiirler yazılması. V)

Yabancıların giyim kuşamını ve adetlerini taklit etmek. Buna mukabil yenilikçiler de muhafazakârlara bazı eleştiriler yöneltmişlerdir. Bunlardan bazıları şunlardır: I) Mezhep fikhıyla yetinerek çağdaş ilimleri ihmal etmek. II) İlahî kadere istinat ederek sosyal ve siyasi tüm işlerden uzak durmak. III) Faydası az olan ya da zamana ve mekâna uymayan rivayetlere itimat etmek. IV) Olaylar hakkında hüküm verirken aceleci davranmak. Bir kişinin hatasını baz alarak geneli itham etmek. V) Zahitliği, dış görünüşü çirkin gösterecek şekilde yaşamak.

Bazı muhafazakâr şeyhler tutuculukta o kadar aşırıya gitmişlerdir ki yenilikçilerin çoğunu dinden çıkmakla itham etmişlerdir. Buna mukabil, bazı yenilikçiler de muhafazakârların çoğunu kötü niyetli, din taciri ve ikiyüzlü olmakla suçlamışlardır.

İkinci Uyanışın Bazı Eksik Yönleri

Bugün yaşanan ikinci uyanış, dinî kültürü ele almadığı ve meslekî alanı ihmal ettiği için kapsayıcı değildir. Bu uyanış, kişinin hükümet dairelerinde ve bunlara bağlı bazı müesseselerde çalışmasını temin edecek teorik ilimlerle sınırlı kalmıştır. Bilindiği üzere vazife sahibi olmak, ancak kişiyi geçindirmeye yetebilir. Vazife sahibi bir kişi, çocuğunu ilkokul ve ortaokula gönderebilirse de lise ve yükseköğrenime göndermekte genellikle zorlanır. Bu sebeptendir ki söz konusu uyanışın semeresi olarak çok nadiren bir tabip, mühendis, fakih, maharetli bir zanaatkâr, birinci sınıf bir tacir ya da üst düzey bir bürokrat görebiliyoruz.

Sonuç

Şu ana kadar yazdıklarımızın ışığında şunları diyebiliriz: Dikkatli bir araştırmacı, geleceğin sosyal ve fikrî açıdan olumlu gelişmelere gebe olduğunu öngörerek iyimserliği yeğleyebilir. Ancak dinî alana gerekli ilginin gösterilmemesi sebebiyle bu alanda gerileme yaşana-çağını öngörerek karamsarlığa kapılabilir.

2. “Yakzatü'l-Müslimîn el-'Aleviyyîn” Adlı Makalenin Değerlendirilmesi

2.1. Birinci Bölümün Değerlendirilmesi

Hayir, makalesinin birinci bölümünde Alevilerin daha önce Nusayriler olarak adlandırıldığını, Fransızların Suriye'yi işgal ettiği dönemde ise Aleviler diye anılmaya başladıklarını söylemekle istemeden de olsa bir yanlış anlaşılmaya yol açmıştır. Zira Aleviler adı, Fransızlar tarafından üretilip belli bir gruba hibe edilmiş bir ad değildir. Alevilerin bu adı yüzyıllar öncesinden beri kullandıklarını gösteren tarihî vesikalar mevcuttur. Bu vesikalardan biri, 850/1447 yılında Şeyh Ahmed el-Kâdi tarafından yazılmıştır. Vesikada şu ifadeler yer

almaktadır: “Bâniyâs ve Lazkiye dağlarında yaşayan Aleviler, üzerlerindeki baskı artınca 593 senesinde Sincâr’daki din kardeşlerine durumu bildiren elçiler yolladılar.”⁶ İşin aslı şudur: Aleviler ilk zamanlarda Hz. Ali’ye bağlılıklarını ifade etmek için Aleviler ismini, Muhammed b. Nusayr’ın (ö. 270/884) bâbliğini benimsedikleri için de Nusayrîler ismini kullanmaktaydılar. Ancak zamanla Nusayrîler ismine menfî anlam yüklenince bu ismi kullanmaktan vazgeçip Aleviler ismiyle anılmayı tercih ettiler. Bu tercih, 1936 yılında Lazkiye’nin Kırdâha beldesinde toplanan kongrede Alevî kanaat önderleri tarafından karara bağlanmıştır. Kongreden çıkan bildiride yer alan diğer kararlarla birlikte bu karar da dönemin Fransız manda yönetimi tarafından kabul edilmiştir.⁷ Bu kararın Fransızlar tarafından alınıp Alevilere dayatıldığı yönündeki iddia ise hiçbir delile dayanmamaktadır.

Hayyir, Alevileri tanıtırken onların Müslüman İmâmî kimliklerine işaret etmiştir. Bu husus doğru olmakla birlikte izah edilmeye muhtaçtır. Alevilik, on iki imamcı Şiîliğin bir koludur. Bu kol, günümüzde en kalabalık ve organize Şiî kol olan Usûlî İmâmîyye ile çok sayıda benzer noktaya sahip olsa da birçok konuda ondan ayrılmaktadır. Genel bir değerlendirme yapacak olursak Alevilik; İslam ve imanın tanımı, teşbih ve teccimin nefyi, cebir ve tefvizin reddi, imamet, rec’at, bedâ, takiyye gibi konularda Usûlî İmâmîyye ile ittifak etmekte, bunun mukabilinde nasçı bir metodolojiyi izlemesi, Allah’ın rû’yeti ve nuraniyetine inanması, marifet ve hidâyeti vehbî görmesi, Muhammed b. Nusayr’ı bâb olarak kabul etmesi gibi konularda ondan ayrılmaktadır.⁸ Hayyir, bilinçli bir şekilde bu detaya değinmemiş, konuyu yüzeysel bir ifadeyle geçiştirmiştir. Bu tavır, onun çağdaşları arasında da yaygın olarak görülmektedir.⁹ Bunun sebebi, asırlar süren gerileme döneminden hem maddî hem manevî anlamda bitkin çıkan Alevî toplumunun, 20. asır başlarındaki toparlanma gayretine destek bulma ihtiyacıdır. Ekolün önde gelen fikir adamları, Alevî toplumunun bu ihtiyacını giderebilmek için kendilerine en yakın Şiî ekol olarak gördükleri Usûlî İmâmîyye ile özdeş görünmeyi tek çare telakki

⁶ Mahmûd es-Sâlih, *en-Nebeü’l-yakîn ‘ani’l-‘Aleviyyîn* (Lazkiye: Dâru’l-Mürsât, 1417/1997), 26, 55.

⁷ es-Sâlih, *en-Nebeü’l-yakîn*, 26.

⁸ Bu konuda geniş bilgi için bk. Esad Ali el-Âsî, *el-‘Aleviyyûn târihen ve mezheben* (Beyrut: Dâru’l-Mehecceci’l-Baydâ’, 1432/2011), 419-479.

⁹ Örneğin 80 Alevî âlimin imzaladığı 1972 tarihli “Beyânu ‘akîdeti’l-Müslimîn el-‘Aleviyyîn” adlı bildirmede de aynı tavır sergilenmektedir. bk. İlmî Heyet, *Beyânu ‘akîdeti’l-Müslimîn el-‘Aleviyyîn* (Beyrut: Dâru’l-Mehecceci’l-Baydâ’, 1425/2004).

etmişlerdir.¹⁰ Hayyir, işte bu yaklaşımı benimseyenlerden biri olarak tüm eserlerinde Alevîliği Usûlî İmâmiyye ile özdeşleştirmeye gayret etmiştir.¹¹ Bu durumda Hayyir'i ve benzerlerini konjonktürel davranmaları yüzünden eleştirmek yerine içinde buldukları sosyo-politik şartları anlamaya çalışmak daha doğru olacaktır.

Hayyir, Alevîlerin Arap kökenli olduğunu söylese de böyle bir genelleme yapmak doğru olmaz. Evet; Suriye, Irak ve Lübnan'daki Alevîlerin Arap kökenli olduğu aşikârdır. Keza Suriye'den Kilikya'ya göç eden Alevîler de Arap kökenlidir. Ancak İran'da Fars, Azerbaycan'da Türk ve Anadolu'da Kürt kökenli Alevîlerin varlığını unutmamak gerekir. İran'ın Kirmanşah, Kirind, Zehab, Zencan, Kazvin ve Tahran gibi şehirlerinde yaşayan Alevîlerin sayısı yüzbinlerle ifade edilmektedir.¹² Onların Şah rejimi döneminde dernekler kurdukları ve görece özgür bir yaşam sürdükları söylenmektedir. Fakat Molla rejimi kurulunca dernekleri yasaklanmış ve özgürlükleri son derece kısıtlanmıştır. Kürt kökenli Alevîlerin bir kısmı, Cumhuriyet kurulmadan önce Adıyaman'dan Halep'in Afrin beldesine göç etmişlerdir. Bugün bölgedeki varlıklarını siyasî istikrarsızlığa rağmen sürdürmektedirler. "Kürt Alevî İslam Meclisi" adlı bir meclis tarafından temsil edilen bu Alevîler, Suriye'deki diğer Alevîlerle irtibat halindedirler. Ancak Adıyaman'daki akrabalarıyla irtibatlarını, onların Cumhuriyet döneminde Bektaşîliğe geçmeleri üzerine kesmişlerdir.¹³ Azerbaycan'daki Alevîlere gelince, onlarla ilgili yazılı ya da şifahi bir bilgiye sahip değiliz. Onlarla ve diğer Arap kökenli olmayan Alevîlerle ilgili kapsamlı bilgilere ancak saha araştırmasıyla erişebileceğimizi düşünüyoruz.

Hayyir, İslam'a yabancı bazı ritüellerin Alevî cemaate ilk olarak Haçlılar dönemi ve ertesinde sirayet ettiği yönünde tahmin yürütmüştür. Bu tahmin çok net bir tarih içermese de kanaatimizce isa-

¹⁰ Ahmet Sonay, "Abdurrahman el-Hayyir'in *Târîhu'l-Aleviyyîn* Adlı Esere Yönelik Eleştirileri", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 30/1 (Haziran 2021), 260-261.

¹¹ Bu konuda özellikle bk. Abdurrahman el-Hayyir, *'Akidetunâ ve vâki'unâ nahnu'l-Müslimîn el-Ca'feriyyîn el-Aleviyyîn* (Dımaşk: Kütüb Zâtü Fâide, 1414/1994), 19-35.

¹² Muhsin Emin el-Âmilî'nin *el-Vazîfe* gazetesinin sahibi Muhammed Bâkır Hicâzî'den aktardığı bu bilgi, *el-Hidâyetü'l-kübrâ*'nın ilk matbu nüshasının mukaddimesinde yer almaktadır. bk. Hüseyin b. Hamdân el-Hasîbî, *el-Hidâyetü'l-kübrâ* (Beyrut: Belâğ Yayınevi, 1986), 7.

¹³ Doğrudan Kürt Alevîlerden aldığı bu önemli bilgileri bizimle paylaşan Alevî Kültürünü Araştırma Derneği yönetim kurulu üyesi Mehmet Altunpınar'a teşekkürlerimizi sunarız.

betlidir. Zira Hamdânîlerin (890-1004) yıkılmasından sonra siyasî himayeden yoksun kalan Alevîler hızla gerileme dönemine girmişler, özellikle meşhur âlim ve şair Hasan b. Yusuf el-Mekzûn es-Sincârî'nin¹⁴ (582/637-1187/1240) vefatından sonra dış etkilere açık hale gelmişlerdir. Bu dış etkilerin en bilindik iki örneği, Hayyir'in de belirttiği gibi, komşuları olan Hıristiyan Araplardan kendilerine geçen Barbâra ve Kuzellî kutlamalarıdır. Alevî âlimlerin karşı çıkmalarına rağmen günümüzde de bu kutlamaları gerçekleştiren bazı Alevîler mevcuttur. Bu gibi örnekler bakarak Alevîliği yargılamak doğru bir yaklaşım değildir. Zira herhangi bir ekolü değerlendirirken o ekolün sıradan mensuplarının değil, âlimlerinin söz ve yazıları esas alınmalıdır. Aksi takdirde hiçbir ekol hakkında sağlıklı bilgi elde edilemez.

Hayyir, Alevîlerin tevhit ilmine verdikleri öneme değinirken bu ilmin tahsilinde nasçı bir metodolojiyi izlediklerini telmih etmiştir. Gerçekten de Alevîler hem itikadî hem fikhî konularda bu metodoloji mucibince Kur'an-ı Kerim'i ve on dört masum olarak nitelendirdikleri Hz. Peygamber, Hz. Fâtıma ve on iki imamın hadislerini referans almışlardır. Usûlî İmâmîler gibi akli naslardan bağımsız bir delil saymamışlar, naslara tabi kılmışlardır.¹⁵ Ancak onların Ahbârîlerden farklı olarak *el-Kütübü'l-erba'a*'daki tüm hadisleri sahih kabul etmediklerini belirtmemiz gerekir. Alevîlerin tevhit anlayışı, başlı başına bir araştırma konusudur. Bu sebeple biz burada bu anlayışın hulûl ve vahdet-i vücûd anlayışlarını reddettiğini söylemekle yetineceğiz.¹⁶

Hayyir, Alevîlerin tevhide ilişkin eserlerinden bahsederken bunlardan en eskisinin tarihini İslam'ın ilk asırlarına kadar götürmüştür. Muhtemelen o, Alevî gelenekte Cafer es-Sâdık'ın (ö. 148/765) bâbı olarak kabul edilen¹⁷ Mufaddal b. Ömer el-Cu'fi'nin (ö. 170/786-87) *Tevhidü'l-Mufaddal* adlı meşhur eserini¹⁸ kastetmiştir. *Kitâbu Fekkir* adıyla da bilinen bu eser, dönemin ateistlerine karşı Allah'ın varlığını ve birliğini kanıtlamak amacıyla Cafer es-Sâdık tarafından

¹⁴ Alevîlerin en büyük âlimlerinden sayılan Mekzûn'un hayatı hakkında geniş bilgi için bk. Es'ad Ahmed Ali, *Ma'rifetullâh ve'l-Mekzûn es-Sincârî* (Beyrut: Dâru'r-Râidî'l-'Arabî, 1392/1972), 2/305-353.

¹⁵ Âsî, *el-'Aleviyyûn*, 399, 419.

¹⁶ Bu husus, Mekzûn es-Sincârî'nin İbnü'l-Fârız'a (ö. 632/1235) reddiye mahiyetinde yazdığı kasidelerden net olarak anlaşılmaktadır. Bu kasidelere örnek olarak bk. Ali, *Ma'rifetullâh ve'l-Mekzûn es-Sincârî*, 2/49-60, 164-167, 197-199.

¹⁷ Hüseyin b. Hamdân el-Hasibî, *el-Hidâyetü'l-kübrâ*, thk. Mustafa Subhî el-Hıdır (Beyrut: Şeriketü'l-'Alami li'l-Matbû'ât, 1427/2007), 574-577.

¹⁸ Mufaddal b. Ömer el-Cu'fi, *Tevhidü'l-Mufaddal*, thk. Kays el-'Attâr (Kum: Menşûrât Delil Mâ, ts.)

Mufaddal'a imlâ ettirilmiştir. Oldukça güçlü akli deliller içeren bu eserin günümüzde de önemini ve güncelliğini koruduğunu belirtmemiz gerekir. Hayyir'in Mufaddal'ı Alevî sayması ise Alevî gelenek açısından şaşırtıcı değildir. Zira bu geleneğe göre Alevîlik Muhammed b. Nusayr ile başlamamış, Hz. Ali döneminden beri var olagelmıştır.¹⁹ Alevîlerin kendilerini muvahhit fırka olarak tanıtlamalarına gelince, bu eğilim Alevîlere mahsus olmayıp hemen hemen tüm İslamî fırkalarda gözlenmektedir. Örneğin İsmâîlîliğin bünyesinden çıkan Dürziler kendilerini "el-Muvahhidün ed-Dürüz" şeklinde tanımlamaktadırlar.

Hayyir, dinlerin birliği konusunun Alevîler için önemine değinmekle isabet etmiştir. Zira çok sayıda Alevî âlimin bu konu üzerinde hassasiyetle durduğu bilinmektedir. Özellikle Mekzûn, divanında yer alan birçok kasidesinde bu konuyu incelikli bir şekilde işlemiştir.²⁰ Diğer taraftan, Alevîlerin İslamî akideyi destekleyen felsefî görüşlere değer verdiği de bilinen bir durumdur. Bunu çağdaş Alevî âlimlerden Şeyh Muhammed Hamdân el-Hayyir'in (ö. 1978) "Beyne'l-Hayât ve'l-Mevt" başlıklı dini-felsefî kasidesinde rahatlıkla görmek mümkündür.²¹ Elbette ki bu durum Alevîlerin felsefeyi dinin önüne geçirdiği anlamına gelmez. Bu zaten onların masum imama bağlılığı esas alan nasçı din anlayışına aykırıdır. Burada, dini destekleyen felsefeye değer verilmesi, dine muhalefet eden felsefenin ise reddedilmesi söz konusudur. Dolayısıyla -Hayyir'in de ifade ettiği gibi- bu konuda Alevîleri suçlamayı gerektirecek herhangi bir durum yoktur.

Hayyir'in değindiği, Alevîlere ait eserlerin neşredilmesini zorlaştıran âmiller günümüzde de mevcudiyetlerini sürdürmektedirler. Hayyir'in bu eserlerin neşrine ilişkin umutları çok az oranda gerçekleşmiştir. Çağdaş Alevî akademisyenlerden Es'ad Ali, *Ma'rifetullâh ve'l-Mekzûn es-Sincârî* adlı teziyle İslam felsefesi alanında, *Fennü'l-Munteceb el-Ânî ve 'irfânuhu* adlı teziyle²² de Arap edebiyatı alanında doktor unvanını almıştır. Bu iki tez sayesinde iki büyük Alevî şairin, Mekzûn ve Münteceb'in (ö. 400/1010) şiirleri ilim dünyasına kazandırılmıştır. Alevî âlim ve şair Hâmid Hasan (ö. 1999) da Mekzûn hakkında dört ciltlik kıymetli bir çalışma ortaya koymuş,²³ bu sayede

¹⁹ Bu konu hakkında bk. Âsî, *el-Aleviyyûn*, 271-308.

²⁰ Ali, *Ma'rifetullâh ve'l-Mekzûn es-Sincârî*, 2/87-94.

²¹ Muhammed Hamdân el-Hayyir, *ed-Divân* (Dımaşk: y.y., 1427/2006), 184-200.

²² Es'ad Ahmed Ali, *Fennü'l-Munteceb el-Ânî ve 'irfânuhu* (Beyrut: Dâru'n-Nu'mân, 1388/1968).

²³ Hâmid Hasan, *el-Mekzûn beyne'l-imâra ve's-şi'r ve't-tasavvuf* (Dımaşk: Dâru Mecelleti's-Sekâfe, ts.)

Mekzûn'un fikir dünyasının tanınmasına önemli katkılarda bulunmuştur. Hasibî'nin tüm Şiiler için önem taşıyan meşhur eseri *el-Hidâyetü'l-kübrâ*'nın yayımlanması²⁴ da Alevî gelenek açısından olumlu bir gelişme olmuştur.

2.2. İkinci Bölümün Değerlendirilmesi

Hayyir, Alevîlerin durgunluk ve gerileme döneminin hicrî 8. yüzyılın ilk yarısında başladığını öne sürmüştür. Belki de bu tarihi Mekzûn'un vefat ettiği 637/1240 senesiyle başlatmak daha doğru olacaktır. Zira Mekzûn'dan sonraki nesli temsil eden Şeyh Yusuf er-Reddâd (ö. 684/1285) ve Şeyh Ali es-Suvayrî (ö. 714/1314) gibi âlimlerin günümüze ulaşan şiirlerine bakıldığında²⁵ gerilemenin izlerini net olarak gözlemek mümkündür. Zira bu şiirlerin gerek şekil gerek muhteva açısından Mekzûn'un şiirleriyle kıyaslanamayacak kadar düşük seviyelere gerilediği göze çarpmaktadır.

Alevîlerin durgunluk ve gerileme dönemine girmelerinin sebeplerine dair Hayyir'in ortaya koyduğu tespitler kayda değerdir. Ancak Hayyir, uzun süren gerileme döneminden sonra ortaya çıkan uyanışın sebepleri üzerinde durmamıştır. Winter, söz konusu uyanışın dört tane itici gücünden bahseder. Ona göre bu itici güçler şunlardır: I) Alevî âlimlerin, 19. asrın ikinci yarısından itibaren manevî önderler olarak Alevî inancını canlandırma ve toplumu yönlendirmede aktif rol oynama hususundaki gayretleri. II) Alevî âlimlerin, Osmanlı ıslahat çalışmalarının doğurduğu fırsatlardan yararlanarak muhitlerinde resmî görevler üstlenmeleri. III) Alevî âlimlerin Usûlî İmâmiler başta olmak üzere diğer Müslüman gruplarla diyalog kurmaları. IV) Alevî âlimlerin Fransız işgaline direnmeleri ve ulusalcı bir siyaset izlemeleri.²⁶ Kanaatimizce Winter'in Alevî uyanışı doğuran sebepler hakkındaki bu analizi kapsayıcı ve isabetlidir. Bununla birlikte Alevî uyanışını değerlendirirken onun Arap dünyasında gözlemlenen uyanışla irtibatlı olduğunu da gözden kaçırmamak gerekir.

Hayyir, makalesinde Alevî uyanışın mimarlarından Şeyh Selman Bıysîn'î (ö. 1228/1813) anmayı unutmuş gözükmektedir. Hâlbuki bu

²⁴ Bu eserin ilk baskısı 1986 yılında Beyrut'ta Belâğ Yayınevi'nden çıkmıştır. Eseri neşreden ve önsözünü yazan şahıs Alevî olmakla birlikte ismini belirtmemiştir. İlerleyen tarihlerde aynı yayınevi tarafından birkaç defa daha basılan eserde, Ebvâbü'l-Eimme adlı ikinci kısım yer almamaktadır. Eserin ikinci kısmını da içeren tam metinli baskısı, Humuslu Alevî âlim Mustafa Subhî el-Hidir tarafından gerçekleştirilmiştir.

²⁵ Ali Abbas Harfûş, *el-Mağmûrûn el-kudâmâ fî cibâli'l-Lâzikiyye* (Dımaşk: Dârus-Sevsen, 2007), 164-169, 199-202.

²⁶ Stefan Winter, *Târîhü'l-'Aleviyyîn min Haleb el-kurûni'l-vustâ ile'l-Cumhûriyyeti't-Türkiyye* (İstanbul: Merkez Harmûn, 2018), 367-374.

âlim, yüzyıllar süren kopukluktan sonra Cebel Âmil'deki Usûlî İmâmîlerle yazışmak suretiyle Alevî toplumun dış dünyayla yeniden irtibat kurmasını sağlamıştır.²⁷ Onun bu önemli adımını, Alevî uyanışın ilk emaresi olarak değerlendirmek mümkündür. Kanaatimizce Hayyir, onu Hâc Muallâ'dan (ö. 1272/1855) önce birkaç satırla da olsa ansaydı, Alevî uyanışın başlangıcını daha doğru ortaya koyabilecekti.

Hâc Muallâ'nın en önemli faaliyeti, hac ve namaz gibi şer'î ibadetleri ihya etmesi olmuştur. Onun bu konudaki hassasiyeti ve gayreti sayesinde Sâfîtâ bölgesinde çok sayıda mescit inşa edilmiş, böylece uzun süre ihmale uğramış olan şer'î ibadetler yeniden Alevî toplumun hayatına kazandırılmıştır. Hâc Muallâ'nın kurduğu mescitte erkeklerin yanı sıra kadınlara da namazın öğretildiği bilinmektedir.²⁸ es-Sâlih, Hâc Muallâ'nın Ezher mezunu birini, tecvit ve Arapça dil bilgisi dersleri vermek üzere bu mescitte görevlendirdiğini zikreder.²⁹ Bu hususlar, Hâc Muallâ'nın aydınlanmacı bir din adamı olduğuna işaret etmektedir.

Alevî uyanışın mimarlarından Şeyh Yusuf Meyy'den (ö. 1237/1822) ilk bahseden kişi, öğrencisi Şeyh Ali el-Kâdî'dir. el-Kâdî, hocasının şerefli ve iffetli bir mutasavvıf olduğunu, ayıplanacak hiçbir haslet barındırmadığını, fitratında şefkat ve cömertliğin bulunduğunu haber verir. Unutulmaya yüz tutan şer'î ibadetlerin onun döneminde yeniden ikame edilmeye başladığını, toplumun bu konuda onun emrine boyun eğdiğini belirtir.³⁰ Kerametlerinden bahsettikten sonra zahit, takva sahibi, duası makbul bir âlim olarak nitelediği oğlu Şeyh Muhammed'in (ö. 1300/1883) felek ve tıp ilimlerini ihya etmesinden bahseder. Şer'î ilimlerde derinleşen kardeşi Şeyh Hâmid'in (ö. 1286/1869) devlet tarafından Sâfîtâ'da hem kadı, hem ilçe idare meclisi başkanı, hem de nüfus müdürü olarak görevlendirildiğini haber verir.³¹

Kaynaklar, Alevî uyanışında Şeyh Yunus köyünün özel bir yeri olduğunu göstermektedir. Bu köyü kuran Şeyh Yunus Yasin (ö. 1260/1844),³² ihsan sahibi, ömrünü toplumun hizmetine adanmış,

²⁷ es-Sâlih, *en-Nebe'ü'l-yakîn*, 197-199.

²⁸ Hüseyin Harfûş, *Târîhu's-Şeyh Hüseyin Harfûş*, nşr. İbrahim Harfûş (Lazkiye: y.y., 1987), 4/1750.

²⁹ es-Sâlih, *en-Nebe'ü'l-yakîn*, 199.

³⁰ Ali el-Kâdî, *Tezkiretü'l-efkâr bizikri's-sâdeti'l-ebrâr* (Lazkiye, y.y., 2001), 20.

³¹ el-Kâdî, *Tezkiretü'l-efkâr*, 21-22.

³² Şeyh Yunus ve zürriyeti hakkında yazılan 180 sayfalık matbu bir eser mevcuttur. bk. Abdülhamit Mahmut Abdülhamit, *Beytü's-Şeyh Yunus Âl Yâsîn*

sözü hükümetin sözünden daha fazla geçerli, şer'î ibadetlerin icrasına titizlikle riayet eden büyük bir velî olarak tanıtılmaktadır.³³ el-Kâdî'nin bildirdiğine göre onun oğlu olan Şeyh Abdulhamîd; şecaat sahibi, heybetli, şer'î ibadetlere riayet eden, beş vakit namaz kılan bir veliydi. Sâfîtâ'nın idare meclisine başkanlık etmiş ve 1290/1873 yılında hayata gözlerini yummuştur.³⁴ Şeyh Yunus'un ikinci oğlu olan Şeyh Yasin; takva ve huşu sahibi, çok oruç tutan, halim, cömert, fiilleri meleklerle benzeyen bir velî olarak vafedilmiştir. el-Kâdî, onun yüksek ahlakı gibi bir ahlak görmediğini söyler. Onun dilinden sadece güzel ve tatlı kelimelerin çıktığını, ömrü boyunca hiç kimseyi kırmadığını aktarır. Kur'ân hafızları arasında yer aldığını, çok iyi tecvit bildiğini, Alevî toplumun tamamı tarafından sevildiğini, güvenilir (şika) müminlerin onun birçok kerametine şahit olduklarını belirtir. 1282/1865 yılında vefat ettiğini, gömülene dek mezarına gökten nur yağdığını, aynı şeyin onun anısına düzenlenen yedinci gün merasiminde de gerçekleştiğini haber verir. el-Kâdî, Şeyh Yasin'in oğlu Allâme Şeyh Muhammed'i de hayırla yad eder. Onu, Allah'ın tüm emirlerini yerine getiren, yasaklarından sakınan, Allah yolunda hiçbir haksız eleştiriye kulak vermeyen, toplum için çok gayret gösteren, son derece cömert, eşsiz yücelikte ahlaka sahip bir velî olarak tanıtır.³⁵ Şeyh Yusuf el-Hatîb, onun babasından sonra Yunus ailesinin önderliğini devraldığını söyler. Takva, hidayet, yüce ahlak, cömertlik, içtihat ve dinin hududunun korunmasında en üst derecede bulunduğu ifade eder.³⁶ Şeyh Hüseyin Harfûş'a göre Alevîler arasında edebî ilimleri ilk ihya edenler Yunus ailesidir. Onlar, ilim taliplerine kucak açmışlar, eğitimleri için Şeyh Ali el-Kâdî'yi görevlendirmişlerdir. el-Kâdî'nin tüm aile masraflarını üstlenmişler, ona medrese meşabesinde bir ev açmışlardır. el-Kâdî burada öğrencilere tecvit ve sarf-nahiv dersleri vermiştir. Bu medresede okuyanlar, o dönemde parmakla gösterilmişler ve imtiyazlı sayılmışlardır.³⁷

Hayyir, Sâfîtâ'nın Telletü't-Talîî ve Dahr Beşîr köylerindeki iki mescitten bahsetmiş, fakat kimler tarafından inşa edildiklerine değinmemiştir. Telletü't-Talîî köyündeki mescit, Hz. Hızır mescidi ola-

(Tartûs: Matba'atü İyâs, 1996). Fakat maalesef bu esere ulaşamadığımız için ondan faydalanamadık.

³³ el-Kâdî, *Tezkiretü'l-efkâr*, 23-25; Yusuf Ali el-Hatîb, *Târîhu's-Şeyh Yusuf Ali el-Hatîb*, nşr. Şaban Ali (Lazkiye: y.y., ts.), 352-353.

³⁴ el-Kâdî, *Tezkiretü'l-efkâr*, 26.

³⁵ el-Kâdî, *Tezkiretü'l-efkâr*, 28.

³⁶ el-Hatîb, *Târîhu's-Şeyh Yusuf Ali el-Hatîb*, 354.

³⁷ Harfûş, *Târîhu's-Şeyh Hüseyin Harfûş*, 4/1786-1787.

rak bilinir. Köy bu sebeple Telletü'l-Hıdır adıyla tanınmıştır. Bu mescit, meşhur âlimlerden Şeyh Halil en-Nümeylî (ö. 1231/1816) ve Şeyh Câbir el-Mansûr'un (ö. 1251/1835) çabalarıyla inşa edilmiştir. Mescidin idaresi, Şeyh Câbir'e tevdi edilmiş,³⁸ kendisinden sonra idareyi zürriyeti devralmıştır.³⁹ Dahr Beşîr köyündeki mescit ise seçkin müminlerden ve büyük muvahhitlerden oldukları söylenen Şeyh Hamdân ile oğlu Şeyh İmran ez-Zâvî (ö. 1290/1873) tarafından inşa edilmiştir. Bu mescitte, Hz. Hızır mescidinde olduğu gibi Cuma ve bayram namazları kılınmıştır.⁴⁰ Şeyh Yusuf el-Hatîb, Şeyh İmran'ın fazilet sahibi, cömert, din kardeşlerini çok seven, gece gündüz namaz kılan, âbid bir âlim olduğunu söyler.⁴¹ es-Sâlih, Şeyh İmran'ın her Cuma namazından sonra ihtiyaç sahiplerine özel malından infakta bulunduğunu ve açları doyurduğunu aktarır. Vefatından sonra oğulları Abdurrahman, Abdullatif, Hamdân ve Ahmed'in bu vazifeyi her hafta birine sıra gelecek şekilde yerine getirdiklerini belirtir.⁴²

Alevî uyanışın önemli simalarından biri olan Şeyh Ali el-Kâdi 1220/1805 yılında Sâfitâ'ya bağlı Sahyûn köyünde doğmuştur. Küçük yaşta babası Şeyh Hasan İmran'ı kaybedince önce Ra'sûl-Huşûfe, ardından Bi'amra köylerine hicret etmiştir. Ünü yayılınca Şeyh Yunus köyüne muallim olarak davet edilmiş, 1300/1883 yılındaki vefatına kadar burada yaşamıştır. Şeyh Yusuf el-Hatîb onunla görüşüp sohbet ettiğini söyler. Onun basiretli, zeki, şair, yazar ve Arap dilinde otorite olduğunu, fıkıh konusunda isabetli fetvaları bulunduğunu belirtir. Oğlu Şeyh Hasan'ın da takva ve ilim açısından yüksek bir mertebede bulunduğunu, güzel ahlaka sahip olduğunu haber verir.⁴³

el-Hâc lakaplı Şeyh Abdülkerim Sa'd (ö. 1933), hocası Şeyh Ali el-Kâdi'den Şeyh Yunus köyünde nahiv dersleri almış, ancak ondan sarf ilmini tahsil edememiştir. Ömrünün sonuna doğru Şeyh Hüseyin Harfûş'un yardımıyla sarf ilmine vâkıf olmuştur. Harfûş, uyanış döneminde Alevîler arasında şiirini Arap dilinin kurallarına göre yazan ilk kişinin o olduğunu söyler ve büyük bir şiir divanı bulunduğundan

³⁸ Şeyh Câbir ve zürriyeti hakkında geniş bilgi için bk. el-Kâdi, *Tezkiretü'l-efkâr*, 31-34.

³⁹ Harfûş, *Târîhu's-Şeyh Hüseyin Harfûş*, 4/1480-1481

⁴⁰ el-Kâdi, *Tezkiretü'l-efkâr*, 35.

⁴¹ el-Hatîb, *Târîhu's-Şeyh Yusuf Ali el-Hatîb*, 269-270.

⁴² es-Sâlih, *en-Nebe'ü'l-yakîn*, 200-201.

⁴³ el-Hatîb, *Târîhu's-Şeyh Yusuf Ali el-Hatîb*, 271.

bahseder. Şiirini kendisi tedvin eden ve bölümlere ayıran el-Hâc, çağdaşı olduğu çok sayıda âlim için methiye ve mersiyeler yazmıştır. Bunların arasında Adana, Tarsus ve Antakyalı âlimler de vardır.⁴⁴

Şeyh Abdülkerim'in öğrencisi Şeyh Muhammed Hâmid, 1305/1887 yılında Mezra'atü'l-Hanefiyye adlı köyde doğmuştur. Bihannın medresesinde Şeyh Abdülkerim'den nahiv dersleri aldıktan sonra anne tarafından dedesi Şeyh Ahmed Hasan Kırkaftı'den ve dayılarından istifade etmiştir.⁴⁵ 1914 yılında 1. Dünya Savaşı patlak verince Osmanlı ordusuna çağırılmıştır. Babasının bedelli askerlik ücretini üç defa ödemesine rağmen 1915 yılında zorla askere alınmıştır. Cemal Paşa'nın (ö. 1922) Süveyş kanalını almaya yönelik hücumunda esir düşmüş, yaklaşık 3 yıl Mısır'da esir kaldıktan sonra köyüne geri dönmüştür. 1922'de Tartûs'taki Caferî mahkemesinin kalem müdürlüğüne atanmıştır. İlerleyen yıllarda Bâniyâs, Ceble ve Mısyâf'ta kadılık görevini yürütmüştür. 1949'da emekli olduktan sonra bazı Alevî âlimlerle birlikte Caferî İslam Hayır Cemiyeti'nin kurulmasına katkıda bulunmuştur. Tartûs'ta İmam Ali b. Ebû Tâlib camisinin inşa edilmesine öncü olmuş, bir süre bu caminin imamlığını üstlenmiştir. Âyetullah Burûcirdî, Allâme Tabâtabâi, Şeyh Hasan eş-Şîrâzî, Şeyh Muhammed Cevâd Muğniyye gibi Usûlî İmâmî âlimlerle ilmî yazışmalarda bulunmuştur. 1975 yılında vefat etmiş, doğduğu köyde büyük bir kalabalık eşliğinde toprağa verilmiştir.⁴⁶

Şeyh Yusuf el-Hatîb'in verdiği bilgilere göre Şeyh Mustafa Murhic 1233/1818 yılında, oğlu Şeyh İbrahim ise 1260/1844 yılında doğmuştur. el-Hatîb, Şeyh Mustafa'nın takva, huşu ve ilim sahibi olup gece gündüz ibadet eden büyük müminler arasında yer aldığını, kim-seden zekât kabul etmediğini, geçimini alın teriyle sağladığını, çok sayıda keramet gösterdiğini haber verir. Oğlu Şeyh İbrahim'in de babasının sıfatlarıyla muttasıf olduğuna değinir.⁴⁷ Şeyh Ali el-Kâdî, Şeyh Hüseyin Harfûş ve Şeyh Mahmud es-Sâlih de bu minvalde aktarımlar yaparlar ve bu iki şeyhi hayırla yâd ederler.⁴⁸

Hayir'in Alevî uyanışın en büyük başarısı olarak nitelediği "aşiret ayırımına karşı mücadele", üzerinde durulması gereken bir konudur. Bilindiği üzere Aleviler yüzyıllar boyunca aşiret temelli bir toplumsal

⁴⁴ Harfûş, *Târîhu's-Şeyh Hüseyin Harfûş*, 4/1856-1857.

⁴⁵ İbrahim Harfûş, *el-Müstedrek fî târihi's-Şeyh Hüseyin Harfûş* (Lazkiye: y.y., 1991), 473.

⁴⁶ Harfûş, *el-Müstedrek*, 474-475.

⁴⁷ el-Hatîb, *Târîhu's-Şeyh Yusuf Ali el-Hatîb*, 321.

⁴⁸ el-Kâdî, *Tezkiretü'l-efkâr*, 32; Harfûş, *Târîhu's-Şeyh Hüseyin Harfûş*, 4/1917-1918; es-Sâlih, *en-Nebe'ü'l-yakîn*, 206-207.

yapıya sahip olmuşlardır. Başlangıçta ehil insanların elinde olan aşiret reisliği, zamanla liyakatsiz insanların eline geçmiş, onların maddî ve manevî çıkarları için kullandıkları bir araç haline dönüşmüştür. Metâvire aşiretinden İsmail Hayri Bey'in (ö. 1275/1858) Sâfita bölgesindeki hâkimiyeti döneminde⁴⁹ Alevî aşiretler arasında şiddetli çatışmalar yaşanmış, olaylar toplumsal kaosa dönüşmüştür. Bu olumsuz tabloyu gören Şeyh Hüseyin el-Ahmed (ö. 1295/1878), bölgenin önde gelen dinî ve siyasî şahsiyetlerine mektuplar yazmış, durumu düzeltmek için harekete geçmelerini istemiştir.⁵⁰ Söz konusu şahsiyetler 1271/1854 yılında toplanmışlar, Alevîlerin tek bir aşirete dönüştüğünü ilan ederek aşiretçiliği reddetmişlerdir. Dinî bir rabita kurarak Şeyh İbrahim Murhic'i (ö. 1283/1866) merci seçmişlerdir. Aldıkları kararları bir vesika haline getirerek imzalamışlardır. Şeyh Yasin Yunus'un hattıyla yazılan bu vesikada şu 18 âlimin imzası bulunmaktadır: Süleyman Abbas (Kâfûlcâ'), Hasan Yunus (el-Muskus), Habib İsa (Metver), Ali Mahmud (Bişabta), İbrahim Murhic (Bi'amra), Dîb Ahmed (el-Bîre), İbrahim Abbas Selman, İbrahim Es'ad, Abbas Câbir (et-Talî'i), Hüseyin Ahmed (Hımmîn), el-Hâc 'Abdu'l-'Âl, Sâlih İmran (es-Savma'a), İmran Hamdân (ez-Zâvî), Muhammed Yusuf (Ra'sû'l-Huşûfe), İsmail Muhammed (Übîn), Sâlih Ali (el-Hudeydiyyât), Selman Muhammed (Fetih Ebbûlî), Yâsîn Yunus Yâsîn (Beytü's-Şeyh Yunus).⁵¹

Yukarıdaki isimlerden Şeyh İbrahim Murhic ve Şeyh Hüseyin el-Ahmed'den kısaca da olsa bahsetmek faydalı olacaktır. Şeyh İbrahim, çağının en büyük âlimi sayılan Şeyh Mahmud Hüseyin Bi'amra'nın (ö. 1249/1833) öğrencisi ve halefi olup şer'î ilimlerde ve felek ilminde derinleşmiştir.⁵² Şeyh Yusuf el-Hatîb, onun Alevî toplumunu edebî ilimlerle tanıştırdığını, çok sayıda cami ve mescidin inşasına öncülüğünü, insanları kible namazına ve Ramazan orucuna teşvik ettiğini belirtir. Faziletlerinin sayılamayacağını, kerametlerinin sınırlandırılmayacağını söyler.⁵³ Şeyh İbrahim'den sonra "merci" unvanını oğlu Şeyh Abdurrahman (ö. 1290/1873), sonra onun oğulları Şeyh

⁴⁹ İsmail Hayri Bey ve 1854-1858 arasındaki hâkimiyet dönemi hakkında bk. Muhammed Havende, *Târîhü'l-'Aleviyyîn ve ensâbuhum* (Beyrut: Dâru'l-Mehceti'l-Bayda', 2004), 154-156; Yvette Talhamy, "The Nusayri Leader Isma'il Khayr Bey and the Ottomans (1854-58)", *Middle Eastern Studies* 44:6 (2008), 895-908; Ali Çapar, "İsmail Hayr Bey İsyânı Işığında Osmanlı-Nusayri İlişkileri", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 91 (Güz 2019), 43-63.

⁵⁰ Harfûş, *Târîhu's-Şeyh Hüseyin Harfûş*, 4/1489, 1490, 1629, 1630.

⁵¹ İlmî Heyet, *Fî rihâbi'z-zikrâ: eş-Şeyh Haydar Muhammed Haydar* (Dımaşk: el-Ehâli li'n-Neşr ve't-Tevzî', 1412/1992), 517.

⁵² el-Kâdî, *Tezkiretü'l-efkâr*, 31.

⁵³ el-Hatîb, *Târîhu's-Şeyh Yusuf Ali el-Hatîb*, 137.

Abdüllatif (ö. 1298/1881), Şeyh Murhic, Şeyh Hasan ve Şeyh Muhammed sırasıyla taşımışlardır. Hocaların hocası lakabıyla anılan Şeyh Muhammed'in çocuklarından bu unvanı taşımaya layık biri çıkmayınca merciler silsilesi kesintiye uğramıştır.⁵⁴

Şeyh İbrahim Murhic'in öğrencisi olan Şeyh Hüseyin el-Ahmed, çağının en büyük âlimi olarak nitelendirilmiştir. 20 civarında eser kaleme alan el-Ahmed'in,⁵⁵ çağının önde gelen âlimlerine yazdığı metkiye ve mersiyeleri içeren hacimli bir divanı da bulunmaktadır.⁵⁶ Sâfitâ'da yaşanan toplumsal kaosun izalesinde oynadığı aktif rolden anlaşılacağı üzere, dinî alanın yanı sıra dünyevî alanda da önemli işlere imza atmıştır. Torunlarından Vecih Muhyiddîn, Suriye'nin ilk Alevî tıp doktoru olup Tartûs'ta 1937-1938 yılları arasında yayımlanan *en-Nahda* adlı derginin sorumlu müdürlüğünü üstlenmiştir. Alevî âlim ve ediplerin yazılarına ev sahipliği yapan dergi, Vecih Muhyiddîn'in 1939 yılında genç yaşında beklenmedik ölümüyle yayın hayatını noktalamıştır. Alevî ediplerin Vecih Muhyiddîn için yazdıkları mersiyeler, onun Alevî uyanışında özel bir konumu olduğunu ihlas ettirmektedir.⁵⁷

Alevî uyanışının en önemli simalarından biri, hiç şüphesiz Şeyh İbrahim Abdüllatif'tir (ö. 1916). Kendisi Şeyh İbrahim Murhic'in soyundan olup Alevîlerin 20. asırda yaşamış en büyük ilmî-edebeî şahsiyetleri arasında yer almaktadır. *el-İrfân*'daki⁵⁸ biyografisi, oğlu Şeyh Abdüllatif (ö. 1995) tarafından kaleme alınmıştır. Buradaki bilgilere göre Şeyh İbrahim 1296/1879 yılında doğmuş, bir yaşında babasını kaybedince annesi tarafından yetim olarak büyütülmüştür. Sekiz yaşında, köyünün müderrisi Şeyh Hamdân Şerrûf'un yanında Kur'an'ı hatmederek tecvit ve hattı öğrenmiştir. 1311/1893 yılında dönemin en büyük nahiv âlimlerinden Şeyh Ahmed Hasan es-Sârim'den sarf-nahiv ve hadis dersleri almıştır. 1315/1897 yılında Lübnanlı büyük edip Hoca Ebû Hannâ Se'ade Sâfitâ'ya yerleşip ted-

⁵⁴ el-Kâdi, *Tezkiretü'l-efkâr*, 31-32; Harfûş, *Târîhu's-Şeyh Hüseyin Harfûş*, 4/1490, 1620.

⁵⁵ el-Hatib, *Târîhu's-Şeyh Yusuf Ali el-Hatib*, 179.

⁵⁶ Harfûş, *Târîhu's-Şeyh Hüseyin Harfûş*, 4/1511.

⁵⁷ el-Hayyir, *ed-Divân*, 252-254; Hâmid Hasan, *el-A'mâlû's-şi'riyyetü'l-kâmile: kasâidu'r-risâ'* (Dımaşk: Dâru'l-Yenâbi', 2003), 269-275; Abdüllatif İbrahim, *ed-Divân* (Dımaşk: Matba'atü'l-Kâtibi'l-'Arabî, 1399/1979), 12-126.

⁵⁸ Alevî uyanışına önemli katkıları olan *el-İrfân* dergisi hakkında şu akademik çalışmaya göz atılabilir: Mecid el-Hedrâvi, *Mecelletü'l-İrfân el-Lübnâniyye: dirâse târîhiyye 1909-1936* (Küfe: Küfe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Yüksek Lisans Tezi, 2007).

rise başlayınca ondan istifade etmiştir. Kısa sürede Arap dilinde üstat seviyesine ulaşmıştır.⁵⁹ 1900 yılında Allâme Şeyh Mustafa Murhic'den fıkıh dersleri almıştır. Çok geçmeden ünü dört bir tarafa yayılmış, muhitinde ilim talep edenlerin birinci adresi olmuştur. 1325/1907 yılında arkadaşı Şeyh Süleyman el-Ahmed ile birlikte Saydâ'yı ziyaret ederek burada *el-İrfân*'ın sahibi Ahmed Ârif ez-Zeyn, Abdülhüseyn Şerefüddin el-Müsevi, Muhammed Hüseyin en-Necefî, Ahmed Rızâ gibi âlimlerle tanışmış ve daha sonra onlarla yazışmıştır. Faziletli bir âlim, fasih bir şair, belagati yüksek bir yazar olan Şeyh İbrahim, 1334/1916 yılında iktisadî sebeplerden dolayı ailesiyle Humus'a göç etmiş, burada 4 ay ikametinden sonra beklenmedik bir şekilde genç yaşta hayata gözlerini yummuştur.⁶⁰

Alevî uyanışın önemli simalarından biri de Şeyh Ali Abbâs'tır (ö. 1971). Kendisi, Şeyh Muhsin Ali Selman Harfûş (ö. 1936) başta olmak üzere bazı Alevîlerin çabalarıyla 'Annâze köyünde kurulan medresede müdürlük yapmıştır.⁶¹ Bu medresede Şeyh Abdurrahman el-Hayyir, Şeyh Muhammed Hamdân el-Hayyir, Şeyh Hüseyin Sa'ûd, Şeyh Muhammed Yasin Kırkaftî ve Şeyh Yusuf Yakub el-Hasan gibi önemli âlimler yetişmiştir.⁶² Medrese, büyük başarılarla imza attığı için Fransız manda yönetimi tarafından tehlikeli bulunmuş ve kapatılmıştır. Şeyh Ali'nin çok sayıdaki eserlerinden bazıları şunlardır: *el-Kalâid fi'l-'akâid*, *el-Vusul ilâ ma'rifeti'l-usûl*, *Sahifetü ed'îye*.⁶³

Dönemin önemli âlim, şair ve eğitimcilerinden olan Şeyh Yunus Yusuf Nâcî (ö. 1972), 1301/1884 yılında Telletü'l-Hıdır köyünde doğmuştur. İlk eğitimini bu köyün âlimlerinden Şeyh Mahmûd Mustafâ'dan almıştır. İleri seviyedeki bilgilerini ise aynı köyün âlimlerinden Şeyh Muhammed Mahmûd Câbir'den telakki etmiştir. Gençliğinde aşiret lideri Câbir Abbâs et-Talî'nin ricasıyla İskenderun'a giderek iki sene boyunca buradaki Alevî öğrencileri eğitmiştir.⁶⁴ Bu öğrencilerden en çok dikkat çeken isim, ileri tarihlerde Kilikya bölgesinin en önde gelen âlim ve şairi olan Şeyh Hüseyin Muallâ'dır (ö. 1961). Şeyh Yunus, İskenderun'da geçirdiği iki seneden sonra köyüne dö-

⁵⁹ Abdüllatif İbrahim, "Tercümetü'l-Merhûm eş-Şeyh İbrahim Abdüllatif", *el-İrfân* 9/7 (Nisan 1924), 636.

⁶⁰ İbrahim, "Tercümetü'l-Merhûm eş-Şeyh İbrahim Abdüllatif", 637-638.

⁶¹ Harfûş, *el-Müstedrek*, 424.

⁶² Harfûş, *el-Müstedrek*, 390.

⁶³ es-Sâlih, *en-Nebe'ü'l-yakîn*, 206.

⁶⁴ Harfûş, *el-Müstedrek*, 693.

nerek çeşitli mıntikalardan gelen öğrencilere lügat, nahiv, fıkıh, tefsir, aruz ve şiir dersleri vermiştir.⁶⁵ Üretken bir müellif olan Şeyh Yunus'un yirmiden fazla risalesi bulunduğu, bunların kendi hattıyla dört ciltte toplandığı aktarılmaktadır.⁶⁶

Hayir tarafından Alevî uyanışın güzel bir semeresi olarak nitelenen Şeyh Abdülkerim Muhammed (ö. 1936), parlak bir ilmî-edebî şahsiyet olmasının yanı sıra güzel ahlakıyla tanınmıştır.⁶⁷ Ona ithafen yazılan mersiyeler küçük bir kitapçık halinde yayımlanmıştır. Bu kitapçıkta mersiyesi bulunan edipler arasında Şeyh Yunus Nâcî, Şeyh İsa Sa'ûd, Şeyh Muhammed Hamdân el-Hayyir, Şeyh Abdülatif İbrahim, Hâmid Hasan gibi önemli isimler yer almaktadır.⁶⁸

Çağının önde gelen âlim ve şairlerinden Şeyh Ali Selman el-Mureykib (ö. 1907), Emir Muhriz b. Abdullah'ın soyundan gelmektedir. Tartûs'un Şeyh Bedir mıntikasında yer alan el-Mureykib köyünde doğmuş ve 66 yaşında vefatından sonra burada defnedilmiştir.⁶⁹ Dinî ve dünyevî alanlarda mukaddes faaliyetlere imza attığı söylenen Şeyh Ali, kendi malından bir minaresi ve üç kubbesi olan güzel bir cami inşa etmiştir. Vefatına kadar bu caminin imamlığını üstlenmiştir. Züht, takva, heybet ve keramet sahibi olarak tanıtılan Şeyh Ali, çağının tüm âlimleri tarafından büyük hürmet görmüş ve çoğu tarafından zarif kasidelerle övülmüştür.⁷⁰ Şeyh Ali'nin oğlu Şeyh Sâlih (ö. 1950), Suriye'de 1918-1921 yılları arasında Fransız emperyalizmine karşı Alevî direnişine komuta etmiştir.⁷¹ Onun vatanî direnişi, Alevî uyanışının ayrılmaz bir parçası olarak değerlendirilmektedir.⁷²

2.3. Üçüncü Bölümün Değerlendirilmesi

⁶⁵ es-Sâlih, *en-Nebe'ü'l-yakîn*, 210.

⁶⁶ Harfûş, *el-Müstedrek*, 693.

⁶⁷ es-Sâlih, *en-Nebe'ü'l-yakîn*, 207.

⁶⁸ İlmî Heyet, *Merâsi's-Şeyh Abdülkerim Muhammed* (Lazkiye: y.y., 1936), 7-10, 19-28.

⁶⁹ el-Hatib, *Târîhu's-Şeyh Yusuf Ali el-Hatib*, 262.

⁷⁰ Harfûş, *Târîhu's-Şeyh Hüseyin Harfûş*, 4/1880-1887.

⁷¹ Şeyh Sâlih'in Fransızlara karşı direnişi hakkında geniş bilgi için bk Hâmid Hasan, *Sâlih el-Ali sâ'iren ve şâ'iren* (Dimaşk: Dâru Mecelleti's-Sekâfe, 1393/1973); Abdülatif el-Yûnus, *Sevretü's-Şeyh Sâlih el-Ali* (Dimaşk: Dâru'l-Yakzati'l-Arabiyye, 1426/2005); Kays İbrahim Abbas, *eş-Şeyh Sâlih el-Ali: evrâk ve şehâdât* (Dimaşk: Dâru't-Tekvin, 2005); Winter, *Târîhü'l-'Aleviyyîn*, 375-391.

⁷² Winter, *Târîhü'l-'Aleviyyîn*, 373.

Hayyir, kuzeydeki uyanışın güneydeki kadar bariz olmamasını doğru bir sosyolojik sebebe bağlamıştır. Bu husus onun dikkatli ve dirayetli bir gözlemci olduğunu göstermektedir.

Hayyir'in kuzeydeki uyanışın ilk aktörü olarak zikrettiği Şeyh Ali en-Nâ'im (ö. 1269/1853), çağının önde gelen ilmî şahsiyetlerinden olup felek ilmiyle iştigalinden dolayı el-Felekî lakabıyla anılmıştır. İsmaililer ile yazıştığı ve dostane ilişkiler kurduğu bilinmektedir. Merkab diyarında bir değirmen inşa etmesi, mimarideki ustalığını göstermektedir.⁷³ 90 yıl yaşayan en-Nâ'im'in şöhreti, iffetli bir kişiliğe ve güzel ahlaka sahip olduğu söylenen oğlu Şeyh Zâhir ile devam etmiştir.⁷⁴

el-Hekîm ailesinin büyük dedesi Şeyh İbrahim el-Hekîm'dir (ö. 1267/1851). Geleneksel tıpla ilgilendiği, birçok hastaya şifa dağıttığı belirtilmiştir.⁷⁵ Oğlu Şeyh Abbas'ın takva, huşu ve hidayet ehli, yumuşak huylu, temiz yürekli biri olduğu söylenir. Tıbbi hikmet konusundaki derinliğinden, ayrıca silah yapımındaki becerisinden bahsedilir.⁷⁶ Şeyh İbrahim'in torunu olan ve büyük üne kavuşan Şeyh Nâsır Yusuf el-Hekîm 1241/1825 yılında doğmuş, 1316/1898 yılında vefat etmiştir. İbadeti, takvası, cömertliği ve mütevazılığı ile bilinen Şeyh Nâsır'ın çok sayıda keramet gösterdiğine inanılmaktadır.⁷⁷ Onun manevî mirasını devralan oğlu Şeyh Sâlih'in (ö. 1939), babasının vasıflarını taşıdığı söylenmektedir.⁷⁸ Ona ithafen yazılan methiye ve mersiyeler, oğlu Şeyh İbrahim (ö. 1971) ve el-Hayyir tarafından derlenerek yayımlanmıştır.⁷⁹ Şeyh Nâsır'ın amcasının oğlu olan Şeyh İsa el-Hekîm ise 1249/1833 yılında doğmuş ve geleneksel tıp alanında maharet göstermiştir.⁸⁰

Şeyh Muhammed Selman el-Mezâri', 1228/1813 yılında doğmuş, 1316/1898 yılında vefat etmiştir. Tüm faaliyetlerinde cesur olduğu, hiç kimseden çekinmeden hakkı savunduğu, çok cömert olduğu,

⁷³ Harfûş, *Târîhu's-Şeyh Hüseyin Harfûş*, 3/1302.

⁷⁴ el-Hatîb, *Târîhu's-Şeyh Yusuf Ali el-Hatîb*, 284.

⁷⁵ el-Kâdi, *Tezkiretü'l-efkâr*, 44; el-Hatîb, *Târîhu's-Şeyh Yusuf Ali el-Hatîb*, 142.

⁷⁶ el-Hatîb, *Târîhu's-Şeyh Yusuf Ali el-Hatîb*, 275.

⁷⁷ el-Hatîb, *Târîhu's-Şeyh Yusuf Ali el-Hatîb*, 338; Harfûş, *Târîhu's-Şeyh Hüseyin Harfûş*, 4/1769.

⁷⁸ el-Hatîb, *Târîhu's-Şeyh Yusuf Ali el-Hatîb*, 339.

⁷⁹ Abdurrahman el-Hayyir - İbrâhim Sâlih Nâsır el-Hekîm, *el-İkdu'n-nazîm fî medâihi ve merâsi's-Şeyh Sâlih Nâsır el-Hekîm* (Dimaşk: Matba'atü'l-İnşâ, 1384/1964).

⁸⁰ el-Hatîb, *Târîhu's-Şeyh Yusuf Ali el-Hatîb*, 261-262; Harfûş, *Târîhu's-Şeyh Hüseyin Harfûş*, 4/1686.

çokça namaz kılp oruç tuttuğu, Kur'ân okumayı çok sevdiği, insanların mallarına tamah etmediği, tüm aşiretlerin saygısını kazandığı aktarılmaktadır.⁸¹ Eleştirel bakış açısına ve parlak bir zekâyâ sahip olduğu, ömrünü toplumuna hizmet etmeye adanmış ifade edilmektedir.⁸² es-Sâlih'in aktardığına göre Ziya Paşa (ö. 1880) farklı mescitlerde birkaç defa onun arkasında namaz kılmıştır.⁸³ Şeyh Muhammed'in torunu Edîb Ali Muhammed'in olağanüstü bir zekâyâ ve geniş bir genel kültüre sahip olduğu, birçok dil bildiği, züht hayatı yaşadığı, çok sayıda öğrenci yetiştirdiği belirtilmektedir. Ayrıca kalemi güçlü bir yazar ve birinci sınıf bir eleştirmen olduğu, nitelikli bir şiir divanı bulunduğu aktarılmaktadır.⁸⁴

Şeyh Ahmed Ali el-Kıl', 1258/1842 yılında doğmuş, 1311/1893 yılında vefat etmiştir. Meşhur Alevî velilerden Şeyh Abdullah ed-Dâli'nin (ö. 1070/1660) soyundan gelmektedir. Antakya, Lazkiye, Tartûs, Trablus, Humus ve Hama şehirlerine seyahat etmiş, çağının önde gelen âlimleriyle tanışmış, onları 200 beyti aşkın tarihî kasidesiyle övmüştür.⁸⁵ Alevî köylerinde mescit tarzında medreseler açılması için 1877 yılında dönemin Lazkiye valisi Ziya Paşa ile görüşmüş ve ondan destek istemiştir. Ziya Paşa onun talebini *el-Fevâidü'l-Ahmediyye fî beyâni'l-hudûdi'l-hamseti'l-İslâmiyye* adlı risalesiyle birlikte Babıali'ye iletmiş, talep olumlu karşılanmış, devlet bütçesi kullanılarak hızla 86 medrese inşa edilmiştir. En az 100 hane içeren köylerde inşa edilen bu medreselerde liyakat sahibi öğretmenler görevlendirilmiştir. Ancak yapılan tüm bu çalışmalar, Ziya Paşa'nın üç buçuk ay kadar sonra Konya'ya tayiniyle sekteye uğramıştır.⁸⁶

Ziya Paşa'nın Alevîler tarafından hayırla yâd edilmesi dikkat çekicidir. Bu husus, adaleti ve ihsanı şiar edinen bir yöneticinin, mezhebi ya da ırkı ne olursa olsun sevgi ve saygıyla anıldığını göstermektedir. Kanaatimizce Ziya Paşa'nın Alevîlere yönelik siyaseti, onların sorunlarının çözümü için günümüz siyasetçilerine örnek teşkil etmektedir.

2.4. Dördüncü Bölümün Değerlendirilmesi

Hayyir, makalesinin dördüncü bölümüne Şeyh Yusuf Ali el-Hatîb'i tanıtarak başlamıştır. Şeyh Yusuf, 1275/1858 yılında Ceble'ye bağlı Metver köyünde dünyaya gelmiştir. Dokuz yaşında yetim kalmış,

⁸¹ el-Hatîb, *Târîhu's-Şeyh Yusuf Ali el-Hatîb*, 293-294.

⁸² Harfûş, *Târîhu's-Şeyh Hüseyin Harfûş*, 4/1710.

⁸³ es-Sâlih, *en-Nebeü'l-yakîn*, 203.

⁸⁴ Üstat Edîb'e ilişkin geniş bilgi için bk. Harfûş, *Târîhu's-Şeyh Hüseyin Harfûş*, 5/2099-2114.

⁸⁵ Harfûş, *Târîhu's-Şeyh Hüseyin Harfûş*, 4/1451.

⁸⁶ es-Sâlih, *en-Nebeü'l-yakîn*, 201-203.

Ma'rûf ailesinin himayesinde yetişmiştir. 17 yaşındayken akrabası Şeyh Abdulhamîd Ali 'îd'in (ö. 1292/1875) köyü Beşerâgî'ye göç etmiş, burada tedrisat vermekle geçimini sağlamıştır. Beşerâgî'de 24 yıl huzurlu bir hayat sürdürdükten sonra Ceybül köyüne taşınmış, 1927 yılındaki vefatına kadar burada ikamet etmiştir.⁸⁷ Harfûş'un aktarımına göre zekâsı ve içtihadıyla ilim ve şirde haklı bir şöhrete kavuşmuş, döneminin mercii olmuştur.⁸⁸ Sosyal ilişkileri çok iyi olan Şeyh Yusuf, Tarsus'ta ikamet eden amcası Şeyh Abdolvâhid ve oğulları Şeyh Muhammed ile Şeyh İsmail'i birçok defa ziyaret etmiş, bu arada Adana'ya da uğramıştır.⁸⁹ Adana'da Şeyh Ahmed Diyâb'ın (ö. 1920) evine konuk olduğu bilgisi, günümüze kadar şifahen aktarılmaktadır.⁹⁰ Tarsus'tan Tartûs'a uzanan geniş coğrafyada Alevilerin en büyük dinî otoritesi olan Şeyh Yusuf, Şeyh Süleyman el-Ahmed'in üstadıdır. Bu husus onun şöhretine şöhret katmıştır.

Beşerâgî'de yetişen bir diğer âlim olan Şeyh Abdurrahman Cumu'a; güzel ahlaklı, temiz niyetli, gece gündüz namaz kılıp oruç tutan, dinî kitaplara çok düşkün, Allah'ın verdiği rızka kanaat eden, boş sözlere kulak vermeyen, hattı ve okuması düzgün, nahiv ilmine vâkıf biri olarak tanıtılmaktadır. 1269/1853 yılında doğduğu, kardeşi Şeyh Yusuf'un da ona benzer vasıfları taşıdığı nakledilmektedir.⁹¹

Şeyh İsa İmran (ö. 1912), güzel ahlaklı, yumuşak huylu, faziletli bir âlim olarak tanıtılır. Döneminin önde gelen dinî önderlerinden biri olduğu, nesir ve nazım türünde eserler verdiği, mala mülke önem vermediği, Allah'ın verdiği rızka kanaat ettiği belirtilir.⁹² Harfûş, ömrünü ilme adanmış bir âlim olarak nitelediği Şeyh İsa ile birçok defa görüştüğünü, ona hayattayken bir methiye, vefatından sonra da bir mersiye ithaf ettiğini söyler.⁹³ Ömrünün ortalarında, otuzlu yaşlarında, Abdülhadi ve Abdülhak adlı iki oğlunu kaybettiğini, ikisini kaybetmenin acısını derinden hissettiğini, onlara ithafen çok dokunaklı bir mersiye yazdığını aktarır.⁹⁴ Şeyh İsa bu mersiyede çağının

⁸⁷ el-Hatib, *Târîhu's-Şeyh Yusuf Ali el-Hatib*, 3-4.

⁸⁸ Harfûş, *Târîhu's-Şeyh Hüseyin Harfûş*, 5/2041.

⁸⁹ Harfûş, *Târîhu's-Şeyh Hüseyin Harfûş*, 5/2042.

⁹⁰ Söz konusu şifahi aktarımı, Adana'nın saygın Alevî din adamlarından Şeyh Ahmet Ali Bedir'den (ö. 2013) işittiğimizi belirtmekte fayda görüyoruz.

⁹¹ el-Hatib, *Târîhu's-Şeyh Yusuf Ali el-Hatib*, 254.

⁹² el-Hatib, *Târîhu's-Şeyh Yusuf Ali el-Hatib*, 261.

⁹³ Harfûş, *Târîhu's-Şeyh Hüseyin Harfûş*, 4/1890.

⁹⁴ Harfûş, *Târîhu's-Şeyh Hüseyin Harfûş*, 4/1891.

müteveffa âlimlerini de zikretmiştir.⁹⁵ Mersiyesinin sonunda, zalim bir idarecinin 1309/1891 yılında Lazkiye’de insanlara büyük ıstıraplar yaşattığından bahsetmiş ve çağının karanlığından şikâyetle bulunmuştur.

Şeyh Yakub el-Hasan (ö. 1929); ilim, ahlak ve zühdü kişiliğinde toplayan, yüksek himmet sahibi biri olarak tanıtılmaktadır.⁹⁶ Züht hayatı yaşadığı belirtilmektedir.⁹⁷ Methiye, mersiye, vaaz ve hikem bâblarında oldukça güzel kasideler yazdığı söylenmektedir.⁹⁸ *Tezki-retü’l-hayât* adlı eseri, nakli ve aklı delillere dayanarak Allah’ın varlığını, birliğini ve adaletini ispat üzere kaleme alınmıştır. Üst düzey bir edebî-felsefî dille yazılan eser, çağın en değerli eserleri arasında gösterilmektedir.⁹⁹ Şeyh Yakub’un amcasının oğlu Şeyh Ali Hamdân’ın zürriyetinden, torunu Şeyh Ali Ahmed Şerbâ’nın (ö. 2016) Antakya’da fasih lisanı ve güzel hattıyla nam saldığı bilinmektedir. Kendisinin mahtut bir şiir divanı bulunduğundan söz edilmektedir.

Kırdâha beldesinde temayüz eden el-Hayyir ailesinin atası, Şeyh Edîb el-Hayyir’dir (ö. 1303/1886). Soyu İsa el-Edîb el-Bâniyâsi’ye (ö. 440/1049) dayanan ve 55 yıl yaşayan Şeyh Edîb’in heybet, vakar, huşu ve hilim sahibi, son derece cömert, iyiliği emredip kötülüğü yasaklayan, sözü geçerli, insanlar arasında sulhu tesis eden, ibadetini hiçbir vakit aksatmayan, kerametleri herkesçe bilinen bir veli olduğu söylenir.¹⁰⁰ Ardında bıraktığı 11 erkek çocuktan en çok öne çıkan Şeyh Ahmed’dir (ö. 1955). Yumuşak huylu, fasih ve zeki bir âlim olarak nitelenen Şeyh Ahmed, 1925-1930 yılları arasında mezhep mahkemesinde baş kadılık, ardından Lazkiye hükümetinde Alevileri temsilen milletvekilliği yapmıştır.¹⁰¹ Baş kadılık görevindeyken nezih ve adaletli kararlarıyla tanındığı bildirilmektedir.¹⁰² Şeyh Ahmed’in kardeşi Şeyh Muhammed, Abdurrahman el-Hayyir’in babasıdır. Şeyh Ahmed’in diğer kardeşi Şeyh Hamdân’ın oğlu Muhammed Hamdân el-Hayyir, Arap dünyası çapında büyük bir şairdir. 1906 yılında Kırdâha’da doğmuş, dokuz yaşındayken babasını yitirmiş, amcası

⁹⁵ Bu mersiye için bk. Harfûş, *Târîhu’s-Şeyh Hüseyin Harfûş*, 4/1891-1900.

⁹⁶ el-Hatîb, *Târîhu’s-Şeyh Yusuf Ali el-Hatîb*, 355.

⁹⁷ es-Sâlih, *en-Nebeü’l-yakîn*, 205.

⁹⁸ Harfûş, *Târîhu’s-Şeyh Hüseyin Harfûş*, 5/2027.

⁹⁹ Harfûş, *Târîhu’s-Şeyh Hüseyin Harfûş*, 5/2027.

¹⁰⁰ el-Hatîb, *Târîhu’s-Şeyh Yusuf Ali el-Hatîb*, 196.

¹⁰¹ Harfûş, *Târîhu’s-Şeyh Hüseyin Harfûş*, 5/1942.

¹⁰² es-Sâlih, *en-Nebeü’l-yakîn*, 209.

Şeyh İd tarafından büyütülmüştür. ‘Annâze medresesinde Arap dilinin temellerini öğrenmiş, daha sonra çağının önde gelen âlimlerinden diğer İslâmî ilimleri tahsil etmiştir.¹⁰³ Çağına şahitlik eden ve yüksek edebî değer taşıyan divanı, 2006 yılında yayımlanmıştır. Lazkiye Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arap Dili ve Edebiyatı bölümünde akademisyen olan kızı Selvâ el-Hayyir (ö. 1986), divana çok değerli, uzun bir mukaddime yazmıştır. Bu uzun mukaddimede babasının fikir dünyasını tanıtmış, şiirini şekil ve içerik açısından başarılı bir şekilde tahlil etmiştir.¹⁰⁴

Şeyh Süleyman el-Ahmed (ö. 1942), Alevî uyanışın ve aynı zamanda Alevî-Usûlî İmâmî yakınlaşmasının itici gücü olarak nitelendirilmiştir.¹⁰⁵ Harfûş, Mekzûn’dan sonra Alevîler arasında onun seviyesinde ilmî-edebî bir şahsiyet yetişmediğini söyler. Bir mecliste konuşmaya başladığında faydalı sözlerinin çokluğundan, lafızlarının tatlılığından ve mantığının inceliğinden dolayı, dinleyenlere “Keşke hiç susmasa” dedirtecek yetenekte olduğunu belirtir.¹⁰⁶ *el-İrfân* ve *el-Hilâl* gibi dergilerde vaaz ve irşat içeren şiirlerinin yayımlandığını zikreder.¹⁰⁷ Arap dilindeki şöhreti sebebiyle 1919 yılında Dımaşk’taki Arap İlim Akademisi’ne şeref üyesi seçilen el-Ahmed’in, ilim ruhunu yaymanın yanı sıra hurafelere karşı cesur bir savaş verdiği aktarılmaktadır. Ayrıca kızların okutulması için mücadele ettiği, kızı Cümânâ’nın (ö. 2015) Lazkiye’nin ilk kadın doktoru, diğer kızı Fâtıma’nın (ö. 1985) ise bayan edebiyatçıların öncüsü olduğu belirtilmektedir.¹⁰⁸ 14 Ekim 1938 tarihinde, ilmî faaliyetlerini ödüllendirmek adına kendisi için bir altın jübile (el-Yûbil ez-Zehabî) düzenlenmiş, Lazkiye valisi İhsan el-Câbirî’nin himayesinde gerçekleştirilen bu toplantıya Suriye ve Lübnan’ın önde gelen Sünnî, Şîi ve Hıristiyan çevrelerine mensup ilmî-edebî simalar katılmışlardır. Toplantıyı düzenleyen komitenin başında Trabzonlu Sünnî bir aileden gelen Abdulvâhid Harun’un bulunması dikkat çekicidir. Tartûslu Sünnî edip Muhammed Meczûb, el-Ahmed’in fikir dünyası ve ıslahatçı çalışmaları hakkında uzun bir mukaddime yazmıştır.¹⁰⁹ el-Ahmed’in şiirleri, *es-Sefîne* adını verdiği divanda toplanmıştır.¹¹⁰ Hayatı ve fikirleri hakkında geniş bilgiyi, oğlu Ali Süleyman el-Ahmed’in yazdığı *el-İmâm eş-*

¹⁰³ Harfûş, *el-Müstedrek*, 495-496.

¹⁰⁴ el-Hayyir, *ed-Divân*, 13-89.

¹⁰⁵ Winter, *Târîhu’l-Aleviyyîn*, 371.

¹⁰⁶ Harfûş, *Târîhu’s-Şeyh Hüseyin Harfûş*, 5/1949.

¹⁰⁷ Harfûş, *Târîhu’s-Şeyh Hüseyin Harfûş*, 5/1950.

¹⁰⁸ Winter, *Târîhu’l-Aleviyyîn*, 372.

¹⁰⁹ Muhammed Meczûb, *Mukaddimetü’l-yûbil ez-zehebî* (Beyrut: el-Belâğ, 1987).

¹¹⁰ Süleyman el-Ahmed, *es-Sefîne* (Beyrut: el-Belâğ, 2015).

Şeyh Süleyman el-Ahmed adlı geniş kapsamlı eserde bulmak mümkündür.¹¹¹ el-Ahmed'in büyük oğlu Bedevi'l-Cebel (ö. 1981), klasik Arap şiirinin gelmiş geçmiş en büyük temsilcilerinden biri sayılmaktadır. Şiirlerinin bir bölümü *Dîvânu Bedevi'l-Cebel* adıyla yayımlanmıştır.¹¹² el-Ahmed'in kızı Fâtıma, babasının yönlendirmesi ve teşviğiyle on beş yaşında şiir yazmaya başlamış, şiirlerini *el-Emânî* ve *en-Nûr* gibi dergilerde yayımlamıştır. Şiirleri genel olarak vicdânî, vatanî ve tabiata dairdir. Onun mezhepçiliği reddeden, gençlerin ve kadınların özgürlüğü ve eğitimini destekleyen makaleleri de vardır. Hayatı ve şiirleri hakkında iki çalışma bulunmaktadır.¹¹³ Eşi Şeyh Kâmil (ö. 1992), Alevî velilerden Şeyh Ali Maruf'un (ö. 1236/1821) soyundan olup edip kimliğinin ötesinde İslâmî ilimlerde derinleşmiş bir âlimdir. Şeyh Süleyman'ın vefatından sonraki dönemde Alevîlerin sayılı mercileri arasında yer almıştır.

Hayyir, vaadini unutarak Şeyh Hüseyin Meyhûb ve Şeyh Hasan Haydar'dan bahsetmeden makalesinin dördüncü bölümünü sonlandırmıştır. Şeyh Hasan Haydar ile ilgili yeterli bilgiye sahip değiliz. Ancak kaynaklarda Şeyh Hüseyin Meyhûb'a dair geniş bilgiye rastlamaktayız. Bu sebeple burada ondan kısaca bahsetmekte fayda görüyoruz. Şeyh Hüseyin, 1310/1890 yılında Bâniyâs'a bağlı Mukarmide köyünde dünyaya gelmiştir. İtibarlı bir âlim olan babası Şeyh Meyhûb Harfûş'un (ö. 1916) soyu İsa el-Edîb el-Bâniyâsi'ye dayanır. Şeyh Hüseyin'in annesi Fâtıma ise Şeyh Nâsır el-Hekîm'in kızıdır. Şeyh Hüseyin nahiv ilmini Şeyh Abdülkerim Sa'd'dan; sarf, bedî' ve beyan ilimlerini Şeyh Muhammed Mahmûd Mustafa'dan telakki etmiştir.¹¹⁴ Ömrünü ilme ve talime adayan Şeyh Hüseyin, sırasıyla 'Annâze, Birummânetü'l-Meşâih ve Mukarmide medreselerinde yüzlerce öğrenci yetiştirmiştir.¹¹⁵ Ulusalci harekete verdiği destek sebebiyle 1936 yılında Fransızlar tarafından Ta'nitâ köyüne sürgün edilmiştir. Burada iki sene kaldıktan sonra köyüne dönmüş, 1939 yılında emekli olana kadar köyünde eğitim faaliyetlerini sürdürmüştür. Emeklilik döneminde gençleri ilme teşvik etmeye devam etmiş, 42 köy

¹¹¹ Ali Süleyman el-Ahmed, *el-İmâm eş-Şeyh Süleyman el-Ahmed* (Dımaşk: Dâru'l-Ferkad, 1431/2010).

¹¹² Bedevi'l-Cebel Muhammed Süleyman el-Ahmed, *Dîvânu Bedevi'l-Cebel* (Kum: Mûes-sesetü'n-Neşri'l-İslâmî, 1421/2000).

¹¹³ Ümâme el-Ahmed, *Fâtıma Süleyman el-Ahmed: şâ'iretü'l-insân ve'l-vatan* (Dımaşk: Dâru'l-Hâris, 1999); İsmail Mürüvve, *Fetâtü Gassân: şâ'ire min devheti's-şi'ri'l-asîl* (Dımaşk: Vezâretü's-Sekâfe, 2019).

¹¹⁴ Harfûş, *el-Mağmûrûn*, 19.

¹¹⁵ Harfûş, *el-Mağmûrûn*, 21.

okulunun açılmasına öncü olmuştur.¹¹⁶ Öğrencilerine şahsî malından infak edecek kadar cömert olan Şeyh Hüseyin, oğlu Mahmud'un Avrupa'da tıp okumasına, kızının da üniversite mezunu olmasına destek vermiştir.¹¹⁷ 12 eser kaleme alan Şeyh Hüseyin'in *el-İrfân* dergisinde yayımlanmış makaleleri de bulunmaktadır.¹¹⁸ Şeyh Hüseyin, Şeyh Sâlih el-Ali'nin önderliğindeki Alevî direnişin en önemli destekçilerinden biriydi. Onun evi, mücahitlerin sığınağı mesabesinde olduğu için Fransızlar tarafından yakılmıştır. Şeyh Hüseyin'in başına gelen en büyük felaketlerden bir diğeri de büyük emeklerle oluşturduğu, nefis mahtut eserler içeren kıymetli kütüphanesinin Fransızlar tarafından müsadere edilmesidir.¹¹⁹ Şeyh Hüseyin'in birkaç arkadaşıyla birlikte toplum mahkemesi kurduğu, bu mahkemeye riyaset ettiği, muhitinde 30 yıl boyunca davalara baktığı, ölene kadar da anlaşmazlıkları çözdüğü belirtilmektedir.¹²⁰ Güzel ahlaklı, temiz kalpli, iyiliksever, âbid ve zahit bir âlim olarak tanıtılan Şeyh Hüseyin, 1959 yılında hayata gözlerini yummuştur.¹²¹

2.5. Beşinci Bölümün Değerlendirilmesi

Hayir, makalesinin beşinci bölümünde bazı Alevî âlimlerin mescit inşa etmelerine değinmiştir. Alevî bölgelerde mescitlerin azlığını, Alevî âlimlerin gösteriş ve riyadan uzak durma istekleriyle ilişkilendirmiştir. Ancak kanaatimizce buradaki aslı sebep, Alevî âlimlerin siyasi ve malî destekten mahrum olmalarıdır. Mescitlerin inşası ve buralarda görev yapacak din adamlarının maaşlarının verilmesi yüksek bir maddî güç gerektirmektedir. Sayıları az, malî imkânları da son derece kısıtlı olan Alevî âlimlerin bu meseleyi tek başlarına çözmeleri mümkün değildir.¹²² Bu mesele, Alevî kökenli el-Esed ailesinin Suriye'de yönetime gelmesiyle de çözülememiştir. Zira bu yönetim döneminde de Alevî âlimlere sosyal hak ve güvenceleri verilmemiş, Alevî toplumuna dinî hizmet verecek bir kurum tesis edilmemiştir. Durum böyle olunca Alevî bölgelerde mescitlerin sayısı sınırlı kalmıştır. Bu

¹¹⁶ Harfûş, *el-Mağmûrûn*, 22.

¹¹⁷ Harfûş, *el-Mağmûrûn*, 23.

¹¹⁸ Şeyh Hüseyin'in eserleri hakkında geniş bilgi için bk. Harfûş, *el-Mağmûrûn*, 27-59.

¹¹⁹ Harfûş, *el-Mağmûrûn*, 23-24.

¹²⁰ Harfûş, *el-Mağmûrûn*, 25.

¹²¹ Harfûş, *el-Mağmûrûn*, 26.

¹²² Bazı Alevî âlimler mescit inşa edebilmek için çareyi, Usûlî İmâmîlerden malî destek istemekte bulmuşlardır. Örneğin Mısyâf kadısı Şeyh Muhammed Hâmid, Tartûs'ta İmam Ali b. Ebû Tâlib camisinin inşası için Kum Üniversitesi rektörü Âyetullah Burûcirdî'den yardım talep etmiştir. bk. Harfûş, *el-Müstedrek*, 479-480.

mescitler Alevî âlimlerin fedakârlıkları sayesinde ayakta durmaktadır.

Hayyir, Alevî uyanış sürecinde dinî eğitimin tabana yayılmasından bahsetmiştir. Ancak bu yayılma, yine siyasi ve malî destekten mahrumiyet sebebiyle süreklilik arz etmemiştir. Zamanla nüfusun hızla artması, buna mukabil din adamlarının sayılarının azalması, ayrıca kentleşme olgusu da hesaba katılırsa Alevîlerin geneli dinî eğitimden mahrum kalmışlardır.

Hayyir, Alevîler arasında aşiret ayırımına karşı mücadelenin kim tarafından başlatıldığını bilmediğini belirtmiştir. Bu mücadelenin fikir babasının Şeyh Hüseyin el-Ahmed olduğuna daha önce değinmiştik. Günümüzde Alevî âlimler aşiretçiliğe karşı mücadeleye devam et-seler de özellikle eğitimsiz çevrelerde aşiretçilik hâlâ etkisini sürdürmektedir.¹²³

Hayyir, ilim ricalinin zekât alarak geçinmesini, mahcubiyet doğuran bir durum olarak görmüştür. Hâlbuki topluma verdikleri hizmet düşünülüğünde onların zekât alması doğal bir hak olarak görülebilir. Buradaki asıl sorun, liyakat sahibi olmayanların zekât almasıdır. Bu müzmin sorun hâlâ çözülebilmemiş değildir.

Hayyir, 'Annâze medresesine benzeyen iki medreseye değinmiştir. Bu iki medrese, Alevî âlimler ve hayırseverlerin çabalarıyla 1918 yılında açılan Halbekkû (Ceble İlçesi) ve Mukarmide (Bâniyâs İlçesi) medreseleridir.¹²⁴ Halbekkû medresesinin müdürlüğünü Muhammed Süleyman el-Ahmed (Bedevî'l-Cebel) yapmıştır. Şer'î vergilerle finanse edilen bu dinî-ilmî medreseler 1919 yılının sonuna kadar faaliyet göstermişler, Fransızlara karşı Alevî direnişin başlamasıyla kapatılmışlardır.¹²⁵

Hayyir, Şeyh Süleyman el-Ahmed ve Şeyh İbrahim Abdüllatif'in ıslahat çalışmalarına muhalefet edenlerden bahsetmiştir. Doğrusu, bunlar mutaassıp ve aşırı taklitçi çevrelere mensuptular. Ancak bu iki âlim, karşılaştıkları muhalefete aldırış etmeden kararlı bir şekilde davalarını savunmuşlar ve Alevî uyanışın önderleri olarak tarihteki yerlerini almışlardır.¹²⁶ Hayyir'in tahmin ettiği gibi, daha sonraki ne-

¹²³ Aşiretçiliğin Alevî toplumu üzerindeki etkisi hakkında bk. es-Sâlih, *en-Nebeü'l-yakîn*, 181-186.

¹²⁴ el-Hayyir, 'Akîdetunâ ve vâki'unâ, 44-45.

¹²⁵ el-Hayyir, 'Akîdetunâ ve vâki'unâ, 45.

¹²⁶ Bu iki âlimin ıslahatçı çalışmaları ve karşılaştıkları zorluklar hakkında bk. İbrahim, *ed-Divân*, 13-15.

siller ikisinin kıymetini bilmıştır. Her sene, Şeyh Süleyman el-Ahmed'in ölüm yıl dönümü olan 18 Ekim gününde, mezarı başında toplanan binlerce insan bunun en somut göstergesidir.

2.6. Altıncı Bölümün Değerlendirilmesi

Hayyir, makalesinin altıncı bölümünde ikinci uyanış adını verdiği kültürel uyanışı ele almıştır. Bu uyanışta, birinci uyanıştan farklı olarak çağdaş ilimlerin ve yabancı dillerin öğretilmesine işaret etmiştir. Hayyir'in anlattıklarından, Fransızlar'ın bu uyanıştan hoşnut olmadıkları, onu engellemek için sistematik bir çaba harcadıkları anlaşılmaktadır. Bunun sebebi, Hayyir'in isabetli bir şekilde ortaya koyduğu üzere, cahil bırakılan bir halkın Fransa'nın emperyalist emelleleriyle tamamen uyuşmasıdır. Fransızlar Alevî halkı cahil bırakmak için hem eğitimlerini engellemişler hem de emeklerini sömürmüşlerdir. Diğer taraftan, kendisini ilah ilan eden Selman el-Mürşid (ö. 1946) adlı bir ümmiyi desteklemek suretiyle Alevîler arasında bidatlerin türemesine hizmet etmişlerdir.¹²⁷

Yenilikçi Alevîler ile muhafazakâr Alevîler arasındaki karşılıklı suçlamalar incelendiğinde, her iki tarafın dinî ve dünyevî meselelere orta yolcu bir yaklaşım yerine ifrat ya da tefriti esas alan bir yaklaşımla baktıkları görülmektedir. Bu tablo, Alevî toplumuna özgü değildir. Zira diğer İslâmî toplumlarda da benzeri tabloyla sıkça karşılaşılmaktadır.

Hayyir, kültürel uyanışın dinî ve meslekî eğitimi ihmal ettiğini söylemiştir. Bu tespit, 1930'lu yıllardan 1960'lı yılların başına uzanan süreç için isabetli görülmektedir. Kültürel uyanış, bu tarihten sonra tedricî bir şekilde meslekî eğitimi de kapsamış, böylece Alevîler arasında çok sayıda tabip, mühendis, zanaatkâr, tacir ve üst düzey bürokrat yetişmiştir. Ancak Hayyir'in tahmin ettiği gibi, sosyal alandaki bu olumlu gelişme, dinî alanda gözlenmemiştir. Bunun başlıca sebebi, Alevî toplumuna dinî hizmet verecek, hem fikrî hem malî bakımdan güçlü bir kurumun yokluğudur. Bunun sorumluluğunu yalnızca siyasîlere yüklemek haksızlık olur. Alevîlerin kimi zaman aşîret taassubundan, kimi zaman itikadî bazı ihtilaflardan dolayı bir türlü birlik olamamalarının bu husustaki en önemli faktör olduğunu belirtmek gerekir.

Sonuç

Hayyir, makalesinde her ne kadar Alevîliğin tanımını ve İslam'daki yerini tam olarak ortaya koyamasa da Alevî uyanışın genel tablosunu

¹²⁷ Selman el-Mürşid'in kurduğu Mürşidiyye fırkası hakkında bk. Süleyman et-Ta'ân, "et-Taîfetü'l-Mürşidiyye fi Süriyye", *Kadim Akademi SBD* 2/1 (Haziran 2018), 90-107.

başarılı bir şekilde tasvir etmiştir. Uyanışın önde gelen simaları, onların ıslahatçı çalışmaları, dinî uyanış ile kültürel uyanış arasındaki farklar, muhafazakârlar ile yenilikçiler arasındaki gerilim ve kültürel uyanışın eksik yönleri hakkında doğru değerlendirmeler yapmıştır. Alevî toplumunun geleceğine ilişkin makul tahminler yürütmüştür. Onun bu tahminlerinin ilerleyen süreçte isabetli olduğu anlaşılmıştır.

Hayyir'in makalesinden, Alevî âlimlerin 20. asrın ortalarına kadar Alevî toplumun hem dinî önderleri hem muallimleri hem de yargıçları oldukları anlaşılmaktadır. Onlar nizamî okulların ve mahkemelerin bulunmadığı dönemlerde toplumu eğitime ve sosyal adaleti sağlama görevlerini de uhdelerine almış görünmektedirler. Toplumun aydınları olmaları hasebiyle onları Suriye'nin Fransızlara karşı bağımsızlık mücadelesinde ön saflarda görmemiz de bir tesadüf değildir. Ancak 1960'lı yılların başından itibaren devlet kurumlarının güçlenmesiyle birlikte Alevî âlimlerin fonksiyonları azalmış, toplumsal hayata hâkimiyetleri zayıflamıştır. Hal böyle olunca 1990'lı yıllara gelindiğinde Alevî âlimlerin çocukları genelde yüksek tahsile yönelmişlerdir. Bunda, Alevî âlimlere sosyal bir güvence verilmemesi de etkili olmuştur.

Hayyir'in makalesinin en önemli niteliklerinden biri, Alevî âlimlerin züht ve takva esaslı hayatlarını, özellikle de şer'î ibadetleri yerine getirme konusundaki iradelerini ortaya koymasıdır. Bu irade, Alevîlerin tamamının şer'î ibadetleri ihmal ettiği yönündeki yaygın kanaati sorgulamayı gerektirmektedir. Hayyir'in verdiği bilgiler, Alevî âlimlerin ve dolayısıyla onlardan eğitim alma imkânına erişmiş Alevîlerin şer'î ibadetleri hassasiyetle icra ettiklerini göstermektedir. Ancak bu zümrenin küçüklüğü, Alevî gelenekle organik bağı bulunmayan Alevî zümrenin ise çoğunluğu oluşturması, Alevîlik hakkında yanlış kanaatlerin türemesine sebebiyet vermiştir. Alevîliğe yabancılaşmış büyük Alevî zümrenin cehalet ve ihmallerinin Alevîliğe mal edilemeyeceği aşikârdır. Bu önemli noktanın farkına varıldığında Alevîlik ile ilgili tasavvurumuzun daha gerçekçi hale geleceğini düşünüyoruz.

Bu makalede adı geçen bazı Alevî âlimler hakkında müstakil makaleler yazılması, Alevî geleneğin daha iyi anlaşılması açısından faydalı olacaktır. Özellikle Şeyh Süleyman el-Ahmed, Şeyh İbrahim Abdullatif ve Şeyh Yakub el-Hasan hakkında çalışmalar yapılması elzemdir. Ayrıca bu âlimlerin yetiştirdiği, 1950'lerden 1990'lı yılların sonlarına kadar Alevî toplumunun manevî önderliğini üstlenen ilmi-edebî simaları da mutlaka araştırmak ve ilim dünyasına tanıtmak gerekmektedir. Benzer araştırmalar, Kilikya bölgesindeki Alevî âlimler için de yapılmalıdır. Yapılması gereken tüm bu araştırmalar, Alevîlikle ilgili çalışmaların henüz başında bulunduğumuzu göstermektedir.

Kaynakça

- Abdülhamit, Abdülhamit Mahmut. *Beytü's-Şeyh Yûnus Âl Yâsîn*. Tartûs: Matba'atü İyâs, 1996.
- Ahmed, Ali Süleyman. *el-İmâm eş-Şeyh Süleyman el-Ahmed*. Dımaşk: Dâru'l-Ferkad, 1431/2010.
- Ahmed, Süleyman. *es-Sefîne*. Beyrut: el-Belâğ, 2015.
- Ahmed, Ümâme. *Fâtıma Süleyman el-Ahmed: şâ'iretü'l-insân ve'l-vatan*. Dımaşk: Dâru'l-Hâris, 1999.
- Âsî, Esad Ali. *el-Aleviyyûn târihen ve mezheben*. Beyrut: Dâru'l-Mecceti'l-Baydâ', 1432/2011.
- Ali, Es'ad Ahmed. *Fennü'l-Munteceb el-Âni ve 'irfânuhu*. Beyrut: Dâru'n-Nu'mân, 1388/1968.
- Ali, Es'ad Ahmed. *Ma'rifetullâh ve'l-Mekzûn es-Sincârî*. Beyrut: Dâru'r-Râ'idî'l-'Arabî, 1392/1972.
- Bedevi'l-Cebel, Muhammed Süleyman el-Ahmed. *Divânu Bedevi'l-Cebel*. Kum: Mües-sesetü'n-Neşri'l-İslâmî, 1421/2000.
- Cu'fi, Mufaddal b. Ömer. *Tevhîdü'l-Mufaddal*. thk. Kays el-'Attâr. Kum: Menşûrât Delil Mâ, ts.
- Çapar, Ali. "İsmail Hayr Bey İsyanı Işığında Osmanlı-Nusayri İlişkileri". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 91 (Güz 2019), 43-63.
- Harfûş, Ali Abbas. *el-Mağmûrûn el-kudâmâ fî cibâli'l-Lâzikiyye*. Dımaşk: Dârus-Sevsen, 2. Basım, 2007.
- Harfûş, Hüseyin. *Târîhu's-Şeyh Hüseyin Harfûş*. 5 Cilt. nşr. İbrahim Harfûş. Lazkiye: y.y., 1987.
- Harfûş, İbrahim. *el-Müstedrek fî târihi's-Şeyh Hüseyin Harfûş*. Lazkiye: y.y., 1991.
- Hasan, Hâmid. *el-Mekzûn beyne'l-imâra ve's-şi'r ve't-tasavvuf*. 4 Cilt. Dımaşk: Dâru Mecelleti's-Sekâfe, ts.
- Hasan, Hâmid. *el-A'mâlû's-şerriyyetü'l-kâmile: kasâidu'r-risâ'*. Dımaşk: Dâru'l-Yenâbi', 2003.
- Hasîbî, Hüseyin b. Hamdân. *el-Hidâyetü'l-kübrâ*. Beyrut: Belâğ Yayınevi, 1986.
- Hasîbî, Hüseyin b. Hamdân. *el-Hidâyetü'l-kübrâ*. thk. Mustafa Subhî el-Hıdır. Beyrut: Şeriketü'l-A'lamî li'l-Matbû'ât, 1427/2007.
- Hatîb, Yusuf Ali. *Târîhu's-Şeyh Yusuf Ali el-Hatîb*. nşr. Şaban Ali. Lazkiye: y.y., ts.

- Havende, Muhammed. *Târîhü'l-'Aleviyyîn ve ensâbuhum*. Beyrut: Dâru'l-Mehecce'ti'l-Baydâ', 2004.
- Hayyir, Abdurrahman - Hekîm, İbrahim Sâlih Nâsır. *el-'İkdu'n-nazîm fî medâihi ve merâsi's-Şeyh Sâlih Nâsır el-Hekîm*. Dımaşk: Matba'atü'l-İnşâ, 1384/1964.
- Hayyir, Abdurrahman. *'Akîdetunâ ve vâki'unâ nahnu'l-Müslimîn el-Ca'feriyyîn el-'Aleviyyîn*. Dımaşk: Kütüb Zâtü Fâide, 7. Basım, 1414/1994.
- Hayyir, Abdurrahman. *Yakzatü'l-Müslimîn el-'Aleviyyîn*. nşr. Hânî el-Hayyir. Dımaşk: Kütüb Zâtü Fâide, 1417/1996.
- Hayyir, Muhammed Hamdân. *ed-Divân*. Dımaşk: y.y., 1427/2006.
- Hedrâvî, Mecîd. *Mecelletü'l-'İrfân el-Lübnâniyye: dirâse târihiyye 1909-1936*. Kûfe: Kûfe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Yüksek Lisans Tezi, 2007.
- İbrahim, Abdüllatif. "Tercümetü'l-Merhûm eş-Şeyh İbrahim Abdüllatif". *el-'İrfân* 9/7 (Nisan 1924), 636-638.
- İbrahim, Abdüllatif. *ed-Divân*. Dımaşk: Matba'atü'l-Kâtibi'l-'Arabî, 1399/1979.
- İlmî Heyet. *Merâsi's-Şeyh Abdülkerîm Muhammed*. Lazkiye: y.y., 1936.
- İlmî Heyet. *Fî rihâbi'z-zikrâ: eş-Şeyh Haydar Muhammed Haydar*. Dımaşk: el-Ehâli li'n-Neşr ve't-Tevzî', 1412/1992.
- İlmî Heyet. *Beyânu 'akîdeti'l-Müslimîn el-'Aleviyyîn*. Beyrut: Dâru'l-Mehecce'ti'l-Baydâ', 1425/2004.
- İSAM, İslam Araştırmaları Merkezi. "İlahiyat Makaleler Veri Tabanı". Erişim 30 Ağustos 2022. <http://ktp.isam.org.tr/?url=makaleilh/findrecords.php>
- Kâdî, Ali. *Tezkiretü'l-efkâr bizikri's-sâdeti'l-ebrâr*. Lazkiye, y.y., 2001.
- Meczûb, Muhammed. *Mukaddimetü'l-yübül ez-zehebî*. Beyrut: el-Belâğ, 1987.
- Mürüvve, İsmail. *Fetâtü Gassân: şâ'ire min devheti's-şi'ri'l-asîl*. Dımaşk: Vezâretü's-Sekâfe, 2019.
- Sâlih, Mahmud. *en-Nebe'ü'l-yakîn 'ani'l-'Aleviyyîn*. Lazkiye: Dâru'l-Mürsât, 3. Basım, 1417/1997.
- Sonay, Ahmet. "Abdurrahman el-Hayyir'in *Târîhu'l-'Aleviyyîn* Adlı Esere Yönelik Eleştirileri". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 30/1 (Haziran 2021), 255-290.

- Sonay, Ahmet. "Çağdaş Nusayrî Âlimlerden Abdurrahman el-Hayyir: Hayatı, Eserleri ve Görüşleri". *Kocatepe İslâmi İlimler Dergisi* 4/1 (Haziran 2021), 154-172.
- Ta'ân, Süleyman. "et-Tâifetü'l-Mürşidiyye fi Sûriyye". *Kadim Akademi SBD* 2/1 (Haziran 2018), 90-107.
- Talhamy, Yvette. "The Nusayri Leader Isma'il Khayr Bey and the Ottomans (1854-58)". *Middle Eastern Studies* 44:6 (2008), 895-908.
- Winter, Stefan. *A History of the Alawis (From Medieval Aleppo to the Turkish Republic)*. Princeton: Princeton University Press, 2016.
- Winter, Stefan. *Târîhü'l-'Aleviyyîn min Haleb el-kurûni'l-vustâ ile'l-Cumhûriyyeti't-Türkiyye*. İstanbul: Merkez Harmûn, 2018.
- YÖK, Yüksek Öğretim Kurulu. "Tez Merkezi". Erişim 29 Ağustos 2022. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Yûnus, Abdüllatif. *Sevretü's-Şeyh Sâlih el-Ali*. Dîmaşk: Dâru'l-Yak-zatî'l-Arabiyye, 1426/2005.

Extended Summary

The religious and cultural revival of the 'Alawis in Syria during the 19th and 20th centuries has been referred to in the literature as the "awakening of 'Alawis." This period of awakening is a significant turning point in 'Alawism's history. However, an independent academic study has yet to be conducted to examine this process in academic writing. The most comprehensive treatment of this subject is presented in the article "Yağzat al-Muslimîn al-'Alawiyyîn" by contemporary 'Alawi scholar Sheikh 'Abd al-Rahmân al-Khayyir. Al-Khayyir based the main ideas of his article on his field observations and sociological-psychological observations. The article was published in six parts in the monthly magazine al-Nağda, based in Tartus and led by intellectuals, under the presidency of Wajîh Muhyî al-Dîn, between January and June of 1938. However, the article was forgotten for a long time until it was published as an independent work by al-Khayyir's son, Hânî al-Khayyir, in Damascus in 1996.

In the first part of the article, al-Khayyir discusses the hardships experienced by 'Alawis through various historical periods, their interest in the theological study of monotheism, and their view of Islam as representing the ultimate essence of all divine religions. He also expresses his regret over the distortion of classical 'Alawi works by ignorant copyists and calls on 'Alawi scholars to correct them. In the second part, he evaluates the centuries-long period of decline among

'Alawis and describes the signs of the "first awakening" seen in the religious awakening in Tartus. The third and fourth parts address the signs of religious awakening in Latakia. In the fifth part, he discusses the influence of reformist scholars and the challenges they faced. The sixth and final part focuses on the signs and shortcomings of the "second awakening," a cultural awakening, and the tension between innovators and conservatives.

This present study offers a translation and analysis of al-Khayyir's article, aiming to shed light on the "awakening process," which is believed to be a turning point in 'Alawism's history. Additionally, we aimed to open doors and provide a starting point for researchers interested in working in this field. We also believed that our study would be a useful reference for readers interested in the subject. In translating the text, we remained faithful to the text while striving for language fluency. In the analysis part, we adopted an understanding and interpretive approach and attempted to maintain an objective stance. We provided supplementary information about the individuals mentioned in the article. For this purpose, we utilized biographical works such as Sheikh 'Alî al-Qâdi's "*Tadhkirat al-Afkâr bi-Dhikr al-Sâdat al-Abrâr*," Sheikh Yûsuf 'Alî al-Khaṭīb's "*Târîkh al-Shaykh Yûsuf 'Alî al-Khaṭīb*," and Sheikh Ḥusayn Ḥarfûsh's "*Târîkh al-Shaykh Ḥusayn Ḥarfûsh*." We also made references to Sheikh Maḥmûd al-Şâlih's "*al-Nabâ' al-Yaqîn 'an al-'Alawiyyîn*" and Stefan Winter's "*A History of the 'Alawis (From Medieval Aleppo to the Turkish Republic)*."

It is possible that al-Khayyir utilized a scientific approach in his article and successfully depicted the general picture of the 'Alawi awakening. It is necessary to acknowledge his accurate assessments regarding the prominent figures of the awakening, their reformist activities, the differences between religious awakening and cultural awakening, the tension between conservatives and innovators, and the shortcomings of the cultural awakening. Looking at the subsequent historical stages, it becomes evident that al-Khayyir's predictions of the 'Alawi community were accurate. However, in places, al-Khayyir needs to define 'Alawism and fully determine its place within Islam.. Instead of a thoroughly engaging with these questions al-Khayyir embarks on a defensive effort to defend 'Alawism in the first part of his article. This suggests that the offensive claims made about Alawis during that period pushed al-Khayyir into a defensive mindset.

Al-Khayyir's article demonstrates that 'Alawi scholars were both religious and political leaders of the 'Alawi community during the awakening process. Seeing them at the forefront of Syria's struggle for independence against the French clearly reflects this. However, the situation changed with the strengthening of state institutions in

the early 1960s. As the influence of the 'Alawi sheiks decreased, their dominance over social life weakened. Consequently, by the 1990s, the children of sheik families generally turned to higher education rather than taking up religious leadership roles in the community. The lack of financial security provided to 'Alawi sheiks also played a role in this change.

Al-Khayyir's article highlights the ascetic and pious lives of 'Alawi scholars, particularly their determination to fulfill religious duties. This determination materialized with the construction of numerous mosques in 'The Alawi region under their leadership. However, these efforts failed to reach the larger 'Alawi population. The main reason for this is the low number of 'Alawi scholars and their limited resources, resulting in a lack of religious education for the ordinary people. The ignorance and negligence of the 'Alawi population cannot be attributed to 'Alawism. 'Alawism and 'Alawis are separate entities, and we believe that realizing this distinction will make our perception of 'Alawism more realistic.

We believe separate articles should be written about the 'Alawi scholars mentioned in al-Khayyir's article. This would be beneficial in understanding these scholars' intellectual worlds and areas of activity.. It is especially a desideratum to conduct an individual academic study dedicated to Sheikh Sulaymân al-Aḥmad, who is the symbolic figure of the 'Alawi awakening and considered the driving force behind 'Alawi-Uṣûlî Imâmî rapprochement. A considerable amount of information available on his personality and scholarly legacy, which would offer sufficient material for a doctoral thesis. The intellectual and literary legacies of his contemporaries Sheikh Ib-râhîm 'Abd al-Laṭîf and Sheikh Yaqûb al-Ḥasan also possess the qualities and quantity that can be the subject of academic research. In addition, it is necessary to research and introduce the scholarly-literary figures who assumed the spiritual leadership of the 'Alawi community from the 1950s until the late 1990s, whom these scholars nurtured. Similar research should also be conducted on 'Alawi scholars of the Cilicia region in Turkey. All these research endeavors indicate that we are still at the beginning of studies on 'Alawism.